

Centar za liberalno-demokratske studije

Boško Mijatović i drugi

POLEMIKA O LIBERALIZMU

Radni dokumenti
br. 3

decembar 2002.

Uvod

Na stranicama dnevnog lista *Danas* učestvovao sam prethodnih meseci u polemici o slobodama, jednakosti, socijalnoj pravdi, redistribuciji, globalizaciji i sličnim važnim i zanimljivim temama. Budući da je polemika izazvala određeni interes, sakupio sam sve tekstove na jednom mestu radi lakšeg podsećanja ili upoznavanja sa njom.

18. decembar 2002.

Boško Mijatović

Ljudska prava protiv slobode¹

Mogu li ljudska prava da ugroze slobodu, kako naslov ovog teksta sugeriše? Naoko paradoksalno, ali mogu.

Pojam ljudskih prava svakako ima povoljnu konotaciju i odmah izaziva pozitivan emocionalni naboj. Ko bi se danas suprotstavio širenju ljudskih prava, i po obuhvatu i po stepenu. Međutim, problem postoji, i to ozbiljan.

Politička teorija ni ovog puta nije raščistila temeljna pitanja, već su nam ostale duboke kontroverze. Jedno od nerešenih pitanja tiče se obuhvata pojma ljudskih prava. Osnovna relevantna podela je na negativna i pozitivna prava, odnosno na stariji i noviji koncept.

Klasični liberalizam XVIII veka valjano je definisao i odbranio koncept individualnih, prirodnih prava koje država ne sme da ugrozi ukoliko poštuje slobodu pojedinca. To su prava na život, slobodu, imovinu, fer suđenje, slobodu kretanja, slobodu mišljenja i slično. Ona se nazivaju negativnim, stoga što uglavnom predstavljaju pasivna prava, odnosno pravo na neuznemiravanje (“sloboda od”, a ne “pravo na”). Konstanta ovog koncepta ljudskih prava je ideja slobode, kao zaštite pojedinca od zloupotrebe od strane političkog autoriteta.

Koncept negativnih sloboda ili prava praktično je nesporan u današnjem svetu. Sadrže ga ustavi gotovo svih zemalja i međunarodne deklaracije i često se doživljava kao trijumf zapadnog liberalizma, odnosno Lokovog individualizma nad Hegelovim etatizmom.

U XIX veku, počevši od Sen Simona i drugih socijalističkih mislilaca, začeta je druga generacija teorije ljudskih prava, koja zagovara tzv. socijalna i ekonomska prava kao što su prava na rad, pravednu nadnicu, zdravlje, stanovanje, obrazovanje, odnosno pravo na dostojan životni standard. Ovo su uglavnom “prava na” i stoga se nazivaju pozitivnim pravima.

I negativna i pozitivna prava obuhvaćena su temeljnim dokumentom XX veka o ljudskim pravima – Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima UN iz 1948. godine. Ali, njeno postojanje nije dokaz o opšteprihvaćenosti ekonomskih i socijalnih prava, već izraz tadašnjeg političkog kompromisa između zapadnih zemalja, koje su zagovarale politička prava, i komunističkog tabora, koji je forsirao ekonomsko-socijalna prava. Štaviše, ova deklaracija nije obezbedila nikakve mehanizme sprovođenja, pa su pozitivna prava uglavnom ostala mrtvo slovo na papiru.

Koncept pozitivnih ekonomsko-socijalnih prava nije opšteprihvaćen. Suština neslaganja mnogih sa ovom idejom nalazi se u sledećem: dok koncept negativnih prava zagovara zaštitu pojedinca od države, dotle koncept pozitivnih prava propagira baš širenje državne intervencije na račun sloboda pojedinca, pa se ove dve grupe prava nalaze u konfliktu. Na primer, nečije pravo na zdravlje pretpostavlja ili ograničenje slobode lekara, koji mora da obezbedi to pravo, ili plaćanje lekarevog računa od strane nekog trećeg, čime su ugrožena prava tog trećeg.

Pozitivna prava, znači, nisu u najboljem skladu sa negativnim pravima, jer zahtevaju akciju prema drugima. Drugim rečima, pozitivna prava se mogu sprovoditi samo na račun negativnih prava. A fundamentalna, negativna prava podrazumevaju pravo da niko ne mora da čini ono što ne želi, odnosno da niko nema prava da nekoga prisili da čini ono što ovaj ne želi. Konflikt je tu.

Time dolazimo do redistribucije. Socijalno-ekonomska prava podrazumevaju preraspodelu dohodaka koje su pojedinci stekli slobodnom delatnošću – od jednih ka drugima, a prema odluci političke većine. Pitanje je opravdanosti preraspodele. Liberalni tabor je smatra neopravdanom, jer krši pravo pojedinca na privatnu imovinu. Tzv. socijalna pravda je prazan pojam, jedna parola čija je svrha opravdanje svake redistribucije. A jedina pravedna raspodela dohotka je ona nastala na tržištu, gde pojedinci plaćaju jedni drugima na dobrovoljnoj osnovi, onoliko koliko im vredi roba ili usluga koju kupuju.

Liberali svakako nisu neosetljivi na patnje siromašnih, onih koji nisu sposobni da se brinu o sebi i svojoj porodici. Ali, ni tada se davanje ne smatra realizacijom navodnih socijalno-ekonomskih prava siromašnih, već dobročinstvom boljestojećih ljudi koji ne žele da dozvole patnju nemoćnih, pa ili dobrovoljno pomažu ili glasaju za državnu podršku tim siromašnima.

U svakodnevnom životu malo ko uočava razlike i probleme pomenute u ovom tekstu. Dobronamerni aktivisti i intelektualci leve orijentacije propagiraju širenje svih, pa i ekonomsko-socijalnih prava, po načelu “što više to bolje”, ne razumevajući uvek da je samo načelo problematično. Tako je više levih intelektualaca u Srbiji protestovalo (ili žalilo) što su novim zakonom o radu smanjena radnička prava, kao da je i moguće i dobro imati samoupravljanje u privatnim preduzećima.

---

¹ 17. juli 2002.

Kratka polemika sa Đorđem Vukadinovićem (Danas, 18-19. maj): tržište nije "raspomamljeni" bog, već sušta sloboda (trgovanja i delanja uopšte); individualna sloboda i tzv. socijalna pravda ne idu zajedno; ljutiti bog kapitala Marks je umro, kao i komunističko-socijalistički projekt, a eshatološka svetska revolucija neće doći; mnogi su progledali i siromašnih duhom sve je manje, pa je staro farisejstvo izgubilo pristalice; zato promućurniji među farisejima (Bler, Šreder) menjaju veru za večeru; nema smisla tugovati za bivšim idolima; razočarani apostol Gidens je u pravu, posebno onda kada ne uspeva da ponudi nove ideje za novu socijaldemokratsku priču; ipak, ostaju važne teme kao što su ekologija, manjine, ksenofobija...

Opake poruke "siromašnima duhom"³

Da li je neoliberalizam nova ekspanzivna ideologija, kojoj nisu potrebni nikakvi argumenti (kao ni svakoj drugoj ideologiji), već samo političko vjeruju za odbranu isključivo privatnih interesa, potvrđuje i tekst Boška Mijatovića "Ljudska prava protiv slobode" (Danas, 17. jul), u kojem autor samouvereno objavljuje: "Tržište nije 'raspomamljeni bog' već *sušta sloboda* (kurziv moj)... individualna sloboda i takozvana socijalna pravda ne idu zajedno...". Autor se uopšte ne trudi da dokaze u čemu je suštastvo slobode u tržištu i zašto se sloboda suprotstavlja socijalnoj pravdi, ideološki uveren da je to samo po sebi razumljivo, jer je tržište, ipak, shvaćeno kao bog koji kroji našu sudbinu.

Gospodin Mijatović dalje tvrdi da se takozvana negativna prava (tj. individualna prava) i socijalno-ekonomska prava sukobljavaju i isključuju, budući da smatra da se druga mogu ostvariti samo na račun slobode pojedinca i za to navodi apsurdan primer iz oblasti prava na zdravlje, koji, po autoru, pretpostavlja ograničenje slobode lekara koji mora da obezbedi to pravo pacijentu (!) Pitam se da li autor teksta zna za Hipokratovu zakletvu i lekarsku etiku, koja već snagom same profesije uključuje takvu dužnost lekara, jer je sloboda povezana i sa dužnostima i odgovornostima.

Gospodin Mijatović nastavlja u tom duhu kada tvrdi da pozitivna prava (socijalno-ekonomska) nisu u najboljem skladu sa negativnim pravima jer zahtevaju akciju prema drugima (!). Znači li to da solidarnost ima negativnu konotaciju i da se kao pozitivno priznaje samo individualni egoizam?

I još jedan biser iz pera ovog autora: negativna (odnosno individualna) prava podrazumevaju "da niko ne mora da čini ono što ne želi". Stvarno je neshvatljivo odakle je autor izvukao ovakvu definiciju slobode - da je sloboda pravo da svako čini samo ono što želi, bez obzira na posledice po drugoga i okolinu? Moram da podsetim na Kantov "kategorički imperativ" iz kojeg sledi da se principi moralnosti i slobode mogu definisati samo u odnosu prema drugom koji ne sme biti ugrožen praktikovanjem vlastite slobode, jer bi takva sloboda bila čudovišna, konstatuje Kant.

I svakako to nisu "levičarske ideje" već civilizacijski opštepriznata načela, koja zahtevaju da u svom poimanju slobode individua ne sme da ugrožava slobodu drugih, odnosno, da je "drugi" kriterijum moralnosti (osim ako, po autoru, ni moralnost, kao ni socijalna pravda, nisu potrebni u svetloj budućnosti kakvu nam mitologijom tržišta predočava).

Sudeći po ovom "učenom" tekstu, individua je sama sebi dovoljna, socijalna priroda čoveka je njegovo opterećenje i balast kojeg treba da se reši, da bi u čistoti svoje privatnosti i individualizma mogao da ostvari suštinu (samo svoje) slobode. Nimalo ne čudi što u toj viziji nema mesta za socijalna i ekonomska (kolektivna) prava, budući da je čovek bačen u tržišnu utakmicu u kojoj samo svako za sebe kroji svoju sudbinu. Stara i otrcana priča o tome da su siromašni sami krivi za svoje siromaštvo, da su kapitalisti, kojima je jedini cilj uvećanje profita, nevini - iza koje se skrivaju posledice eksploatacije i nepavedne raspodele bogatstva u svetu, što sve više dolazi do izražaja u eri globalizacije.

A o tome su napisane brojne knjige, neugodne za uho pristalica neoliberalizma, koje analiziraju pogubne rezultate delovanja nemilosrdnih zakona takozvanog slobodnog tržišta, ako se potpuno otrgne kontroli demokratske države, što se pežorativno naziva neopravdanim "državnim intervencionizmom". Jedan autor je ekstremni ekonomizam neoliberalne teorije uporedio sa ortodoksnim marksizmom, a čini se da se tu može uvrstiti i tendencija da se ukine država (mada neoliberalima najviše smeta socijalna država).

Gospodin Mijatović, naravno, nije za državu socijalnog staranja, koju proteruju i "promućurni fariseji" Bler i Šreder, već preporučuje dobrotvornu akciju, koju će kao čin milosrđa prema siromašnima praktikovati dobrostojeći krugovi društva. I tu se sve svodi na individualnu odluku, koja zavisi isključivo od stepena samarićanskog osećanja i ne priznaje nikakvo društveno regulisanje ekonomskih odnosa. Zato autor ovog teksta isključuje i potrebu preraspodele dohotka, budući da bi to značilo mešanje u "svetu privatnost", bez na to obzira kakve društvene posledice mogu da proizađu iz nekontrolisane ekspanzije privatnosti.

Istovremeno, gospodin Mijatović hvali smanjenje radničkih prava prema novom zakonu o radu u korist poslodavaca, koji takođe rukovode svetinjom privatne svojine i kada krše elementarna prava na socijalno i zdravstveno osiguranje lica koja zapošljavaju, i kada ih drže u stanju ropske potčinjenosti u strahu da ne izgube posao. Čini se da autora uošte ne dotiču masovni protesti u svetu usmereni protiv neoliberalne koncepcije globalizacije, koji upozoravaju da je neodrživa postojeća disproporcija između najbogatijih i najsiromašnijih društava i sve produbljeniji jaz između onih koji, zahvaljujući monopolu ekonomske moći, zdušno koriste mit o tržištu za promovisanje ideje o neupitnom uvećanju profita na račun bede najbrojnijeg dela čovečanstva, ne pokazujući uopšte spremnost za milosrđe prema

² Autor je sociolog i profesor univerziteta u penziji.

³ 25. juli 2002.

svakodnevnom umiranju od gladi miliona dece širom sveta.

Ali, neoliberalizam ne proizvodi siromaštvo samo u svetu, već i u vlastitoj kući.

Posledice politike Regana i Tačerove su porast siromaštva u Americi i Engleskoj, uporedo sa nezapamćenim uvećanjem bogatstva u rukama najrazvijenijih zemalja.

Mnogi autori upozoravaju da pristalice neoliberalne paradigme izbegavaju kritičku diskusiju o uzrocima postojanja nejednakosti, koja proizlazi upravo iz takvog multilateralnog ekonomskog poretka, koji promovise nejednakost i sprečava da se suočimo sa problemom globalnog siromaštva. Jedan engleski autor kaže da je globalizacija postala zgodan izgovor za primenu ortodoksne neoliberalne ekonomske strategije, koja ukida vezu između tržišne privrede, socijalne države i demokratije, a drugi označava kao "imperijalizam ekonomičnosti". Takva doktrina redukuje obim demokratskog političkog života na upravljanje institucijama tržišta i zatvara ga u jednu jedinu - ekonomsku - dimenziju.

"Ljuti bog kapitala, Marks je umro - piše gospodin Mijatović, kao i komunističko-socijalistički projekt, a eshatolaska svetska revolucija neće doći, mnogi su progledali i siromašnih duhom je sve manje" - zaključuje autor ove objave. A ona još jednom snažno potvrđuje ideološku prirodu njegovog stanovišta, jer sve što je drugačije od ove neoliberalne ode tržištu pripada "siromašnima duhom", odnosno, deklasiranoj levici, čiju smrt on proriče. Za gospodina Mijatovića je čak i Gidens "razočarani apologeta", iako kao savetnik Blera u svom "Trećem putu" hoće da pomiri socijaldemokratiju i neoliberalizam, jer je to i svetogrđe prema neoliberalnim vernicima. Ali taj isti Gidens je u svojim mnogo značajnijim knjigama oštro kritikovao "tržišni fundamentalizam neoliberala" i smatram da će po tome mnogo više biti zapamćen u društvenim naukama.

Šta nama "siromašnima duhom", dakle, poručuje autor ovog teksta? Poruka je sasvim jasna: manite se jalove priče o socijalnoj pravdi, jer je to "prazan pojam" i samo jedna (levičarska) parola i priklonite se takvim socijalnim odnosima koje će u potpunosti regulisati tržište po principu "plaćanja koliko vredi roba", budući da je na tržištu sve komodifikovano. Nije važno što je kao negativna posledica neregulisanog tržišta i odbacivanja socijalno pravedne raspodele dohotka došlo do enormnog rasta stope nezaposlenosti svuda u svetu, čak i u zemljama koje nisu poznavale tu pojavu pre desetinu godina, ali naročito u onim delovima sveta koji su inače pogođeni ovakvom politikom koja podstiče siromaštvo.

Nije važno što su ljudi koji su izbačeni iz svojih preduzeća i ustanova u ime efikasnosti i uvećanja profita, postali deklasirani građani, koji nisu u mogućnosti da ostvare svoja elementarna ljudska prava, iako se navodno i neliberalni zalažu za zaštitu (individualnih) prava građana.

Drugim rečima, "divlji kapitalizam", koji ruši pred sobom sve one koji nisu u stanju da se "snađu" u toj nemilosrdnoj utakmici, predstavlja nam se kao naša sudbina i ne vredi mu se opirati već mu se treba kao "promućurni fariseji" prikloniti i raščistiti sa svakom pričom o mogućem boljem društvu, gde bi upravo sloboda bila mogućnost za svakoga, a ne samo za ekonomski uspešnog pojedinca.

Da li je to stvarno "jedina alternativa" kao naša sudbina? I da li je 5. oktobar otvorio vrata za takvu strategiju i time izneverio očekivanja većinu građana da njihovim životima neće više upravljati ni moćni pojedinci ni slepe sile ekonomije, već da će sami moći da uzmu vlastitu sudbinu u svoje ruke i da kao demokratski probuđeni građani učestvuju u ostvarenju jedne potpuniye i za dobrobit demokratskog društva i pojedinaca poželjnije strategije?

Ostaje nam jedino da se nadamo da mišljenje gospodina Mijatovića, iako ima pristalica i u novoj vlasti, nije preovlađujuće uverenje, koje bi nas moglo dovesti u neokolonijalni položaj i do gubljenja stvarne demokratske perspektive.

Konfuzija i činjenice⁴

Nije lako polemisati sa Zagorkom Golubović. Ne zbog njenih valjanih argumenata, pošto ih, verujem, nema, već zbog tona u tekstu (25. juli) kojim je reagovala na moj (17. juli). Sasvim mogu da prihvatim da se ne slaže sa mojim stavovima i argumentima, ali joj to nikako ne daje za pravo da koristi jeftine polemičke trikove kako bi ocrnila mene i moje stavove. Ona posprdno pominje moje navodne “bisere”, “učeni tekst”, “samouverenu” objavu, “otrcanu priču” itd, optužuje me na više mesta da propagiram ideologiju bez argumenata i slično. To, jednostavno, nije pristojno. Pored toga, jako joj smeta moj polemički odeljak upućen Đorđu Vukadinoviću u kome sam koristio biblijsku retoriku na račun socijaldemokratske ideje, ali samo zato što je i Vukadinović prethodno na isti način i pomalo šaljivo opisivao liberalna stanovišta. Naravno, uvažena autorka to nije ni primetila, niti shvatila.

Već prvi pasus Zagorke Golubović sve govori. Odmah je utvrdila da je “neoliberalizam nova ekspanzivna ideologija kojoj nisu potrebni nikakvi argumenti... već samo političko vjeruju za odbranu isključivo privatnih interesa” i da to “potvrđuje i tekst Boška Mijatovića”. Takve su diskvalifikacije poznate iz starijih vremena: optužiš nekoga da služi odvratnim privatnim interesima i nenarodnoj liberalnoj ideologiji i – čovek završi u rupi. Srećom, ovo je drugo vreme i danas takve figure svedoče o napadaču, a ne o napadnutome.

Gospođa Golubović tvrdi da nisam ni pokušao da dokažem dve svoje teze. Prvo, da je slobodno tržište “sušta” sloboda. Ovo sam zaista podrazumevao, jer važi per definitionem. Slobodno tržište jeste neometana sloboda dogovaranja i ugovaranja pojedinaca i njihovih firmi o svemu o čemu žele i mogu da se dogovore. I to jeste sloboda. Drugo, da sloboda i socijalna pravda ne idu zajedno. Moj tekst od 17. jula baš je posvećen objašnjenju i argumentaciji te teze. Možda ona (moja argumentacija) nije najbolja ili posebno uverljiva, ali je neistina reći da nisam ni pokušao da argumentujem.

Dođuše, autorka odmah povlači poslednju primedbu i tvrdi da su moji argumenti u prilog teze loši i navodi primer lekara. Naime, ja sam, trudeći se da ilustrujem konflikt socijalno-ekonomskih i klasičnih prava, naveo primer tzv. prava na zdravlje i rekao da bi njegovo usvajanje značilo ili obavezu lekara da besplatno leči pacijente ili obavezu nekog trećeg da plati lekarev račun. Meni primer i dalje deluje dobro, ali se gospođa Golubović zapanjeno pita “da li autor teksta zna za Hipokratovu zakletvu i lekarsku etiku”. Hvala na lekciji, ali se ovde radi o nečem sasvim drugom, što cenjena autorka uopšte nije uočila: ukoliko se propiše pravo na zdravlje, tada lekar neće imati slobodu izbora, pa ni unutrašnji moralni imperativ neće biti važan, već će po zakonu, uz pretnju kazne, biti dužan da radi besplatno. Kao i šuster da pravi cipele, pekar hleb, kozmetičar pomade. Osim ukoliko račun ne plati neko treći, a što je uobičajeno.

Gospođa Golubović sa nevericom pita “znači li to da solidarnost ima negativnu konotaciju?”. Odgovor je: solidarnost je sporna, posebno onda kada neko veruje da je najprirodnije na svetu uzimati od jednih i davati drugima samo zato da bi ovi drugi pristojno živeli bez truda. Umesto da navodim argumente o negativnim efektima preterane socijalne zaštite na ponašanje ljudi, upućujem zainteresovane, radi štednje prostora, na studiju “Siromaštvo u Srbiji” (www.clds.org.yu).

Gospođa Golubović tvrdi da je “neshvatljiva” moja ideja da sloboda znači da “niko ne mora da čini ono što ne želi”, pošto nečinjenje, kako ona misli, može imati “posledice po drugoga i okolinu”. Sada sam ja zapanjen njenom tvrdnjom. Znači, neko bi morao da čini nešto što ne želi samo zato što drugi misle da bi njegovo određeno činjenje bilo korisno za druge. Drugim rečima, ja moram da radim ono što je u interesu drugih. Nema teorije. To onda ne bi bila sloboda već robovanje drugima! I to nema nikakve veze sa Kantovim kategoričkim imperativom.

Da bi čudo bilo veće, gospođa Golubović se na drugom mestu zalaže za liberalan stav da sloboda postoji onda kada “individua ne sme da ugrožava slobodu drugih”, što baš znači da interesi jednoga ne smeju da upravljaju ponašanjem drugog. Očigledno je da se radi o nesporazumu autorke sa samom sobom. Kakvo je shvatanje slobode gospođe Golubović dobro svedoči i njeno čvrsto neslaganje sa, kako je rekla, “nekontrolisanom ekspanzijom privatnosti”! Koja li joj reč smeta: “nekontrolisana”, “ekspanzija” ili “privatnost”? Ili sve tri?

Verujem da gospođa Golubović ima problema sa odnosom prema slobodi. Jasno je i zašto: ona bi da ograniči slobodu radi drugih vrednosti, ali se ne usuđuje da to i kaže, već je i dalje hvali. Međutim, time dolazi u ozbiljne kontradikcije: zalaže se za ograničavanje onoga što joj je, bar deklarativno, velika vrednost. To me neodoljivo podseća na veličanje slobode i demokratije pod komunističkim režimom, kada ih je malo bilo. Sa druge strane, sasvim je legitimno, mada ne i popularno, založiti se za ograničavanje slobode. Podržao bih gospođu Golubović ukoliko se hrabro reši da učini taj korak.

---

⁴ 31. juli 2002.

Krunski argument gospođe Golubović protiv bezdušnih kapitalista i njihovih ideologa je, verujem, njena tvrdnja da "svakodnevno umiru od gladi milioni dece širom sveta". Imam tri napomene. Prvo, tvrdnja je sasvim netačna, i to dvostruko. Istina je da sirota deca umiru, ali u daleko manjem broju (ne *svakodnevno*, već godišnje oko 10 miliona dece mlađe od 5 godina), i to najvećim delom od bolesti, a ne gladi. Drugo, liberalni svet ne gleda ravnodušno patnje dece, već dosta pomaže i pokušava da doprinese rešenju problema. I treće, bojim se da gospođa Golubović svojom iskarikiranom pričom instrumentalizuje inače žalosnu sudbinu ove dece u korist svoje ideologije.

Mogao bih da nastavim ovako, pobijajući pasus po pasus teksta gospođe Golubović, ali mislim da to više nema smisla, jer je sve jasno.

Da pređem na drugu, važniju temu: kakvi su efekti dominacije prokletetog liberalnog koncepta poslednjih decenija? Gospođa Golubović nema dilemu: taj "divlji kapitalizam" doneo je "pogubne rezultate", "proizvodi siromastvo... u svetu", doneo je "porast siromaštva u Americi", doveo je do "eksploatacije" i "odbacivanja socijalno pravedne raspodele dohotka" i slične pokore.

Od Engelsovog *Položaja radničke klase u Engleskoj* marksisti stalno tvrde da radni i ostali narod osiromašuje, što je notorna neistina. Engels je svoju tezu bar pokušao da potkrepi, doduše slabim podacima, ali se kasnije sama teza uzimala kao nesporna i odavno dokazana autoritetom klasika. Zato, valjda, i gospođa Golubović ne navodi nijednu činjenicu, već samo pominje "stotine knjiga" i "brojne autore". Takvo pozivanje ne može da zameni argumente, pošto je u prilog svake teze, pa i onih najbesmislenijih, u svetu napisano na stotine knjiga.

"*Pogubni rezultati*"? Prema verodostojnim podacima (Svetska banka, 2002) društveni proizvod sveta je u periodu 1980-2000. godina rastao prosečno godišnje 3,0%, odnosno povećan je ukupno za 80%. Lep ekonomski napredak, nema šta. Pa gde su onda ti "pogubni rezultati" koje dominacija liberalne "ideologije" donosi? Nema ih, osim u marksističkoj mašti. Liberalizacija svetskih ekonomija i integracija kroz svetsku trgovinu, nasuprot uverenju gospođe Golubović, donose koristi svetskoj populaciji. I tu ni stotine levičarskih knjiga ne mogu ništa promeniti.

A možda ovo uprosečavanje na svetskom nivou prikriva jednu sudbinu siromašnih zemalja? Evo i tih podataka: u istom periodu je društveni proizvod siromašnih zemalja rastao za 3,8% godišnje (ukupno povećanje 113%), zemalja sa srednjim dohotkom za 3,4% godišnje (ukupno 97%) i zemalja sa visokim dohotkom za 2,9% godišnje (ukupno 77%). Dakle, najbrže su rasle ekonomije siromašnih zemalja, onda onih sa srednjim dohotkom i najsporije onih sa visokim.

Kada većina zemalja ekonomski napreduje, nije čudno da je stopa siromaštva u svetu smanjena za 20% samo u periodu 1990-1998. (Svetska banka, 2001). Sala-i-Martin (2002) je izračunao da je broj vrlo siromašnih, tj. onih koji imaju manje od jednog dolara na dan, smanjen sa oko 700 na oko 300 miliona u poslednje dve i po decenije. Nazvati ovo "pogubnim rezultatima", biću blag, zaista nema smisla.

Ozbiljna empirijska istraživanja (Gallup, Radelet i Warner, 1998, i Dollar i Kraay, 2001), na osnovu podataka iz velikog broja zemalja i za dug vremenski period, ubedljivo su potkrepila tezu da siromašni ravnopravno učestvuju u blagodatima ekonomskog rasta, tj. da njihov dohodak raste proporcionalno prosečnom dohotku zemlje. Iako čvrsta, ova je veza globalna i ne mora važiti u svakom trenutku na svakom mestu, ali jasno pokazuje netačnost tvrdnje da siromašni globalno ne samo da ne učestvuju u dobitcima od ekonomskog napretka, već i da stradaju.

Možda gospođa Golubović ne zna, ali ispituje se i kretanje raspodele dohotka u svetu kao jednog jedinici. Dva najbolja rada (Milanović, 2002 i Sala-i-Martin, 2002) dala su sledeće ocene: Milanović da je nejednakost blago porasla oko 1990, a Sala-i-Martin da je blago opala tokom poslednje tri decenije. Nećemo se začuditi da nijedan od njih ne potvrđuje tezu gospođe Golubović o radikalnim promenama raspodele na račun siromašnih. Sapiienti sat.

"*Porast siromaštva u Americi*"? Prema podacima američkog Popisnog zavoda (2002), broj siromašnih Amerikanaca smanjen je sa 40 miliona u 1960. godini na 34 miliona u 1990. i na 31 milion u 2000. Pošto je u međuvremenu bitno povećan broj stanovnika SAD, stopa siromaštva je prepolovljena: smanjena je sa 22, preko 14 na 11% u pomenutim godinama. Dakle, umesto povećanja, kako tvrdi gospođa Golubović, nalazimo bitno smanjenje siromaštva u Americi.

"*Eksploatacija*"? Ta floskula nema mesta u ozbiljnoj nauci. Ostavljam je pristicama dijalektičkog materijalizma i neću je dalje komentarisati.

"*Socijalno pravedna raspodela dohotka*"? Mi liberali nikako da shvatimo šta je ta toliko slavljena pravedna raspodela dohotka, pa bih voleo da nam je neko objasni. Da li bi pravedno bilo da svi imaju jednak dohodak? Ukoliko je to preteran zahtev, koja je to raspodela, merena, na primer, Ginijevom koeficijentom, koja se može smatrati pravednom? I zašto baš ta, a ne neka druga? Interesuje me kriterijum pravednosti, ali analitički jasan, a ne zakukuljen u sentimentalne fraze. Drugim rečima, zanima me na osnovu čega autori leve orijentacije praktično uvek, podvlačim uvek, tvrde da je postojeća raspodela dohotka za svaku zemlju nepravedna i da bi stepen nejednakosti trebalo smanjiti. Do koje granice, pomoću kog merila? Liberali imaju jednostavan odgovor: pravedna je ona raspodela koja proistekne iz slobodnih dogovora ekonomskih aktera, tj. na slobodnom tržištu.

Levičarima se to ne sviđa, ali nikada nisu ni pokušali, bar koliko ja znam, akamoli uspeli da precizno i jasno definišu pojam pravedne raspodele. Sve dok ne dobijem valjano objašnjenje, ja ću smatrati pojam pravedne raspodele dohotka zvučnom i praznom frazom, čija je jedina svrha opravdanje svake redistribucije.

Da navedem još jedan podatak: najujednačeniju raspodelu dohotka među svetskim regionima ima, prema Milanoviću, grupa zemalja sa najslobodnijim i najrazvijenijih tržištima (zapadna Evropa, severna Amerika i Okeanija). Reklo bi se, zar ne, da oslobađanje tržišta ne vodi, kako veruje gospođa Golubović, ka povećanju, već baš ka smanjenju razlika u raspodeli dohotka. Drugim rečima, što je više tržišta to su manje razlike u raspodeli dohotka.

Ovaj svet svakako nije raj, ali je za većinu ljudi znatno bolje mesto za život nego što je bio pre nekoliko decenija. Povećani su dohoci i životni standard, smanjen je mortalitet (i dece), unapređeno obrazovanje, poboljšan položaj žena... Napredak ne vidi samo onaj ko to ne želi. Problema i dalje ima puno, a najveći je podsaharska Afrika, rastrzana između loših institucija i političara, ekonomske stagnacije i side.

Da zaključim. Tvrdnje gospođe Golubović su u načelnom delu neutemeljene i konfuzne, a u činjeničkom potpuno suprotne stvarnosti.

Sveta Stojanović je čestito priznao za najveću grešku svoju i kolega iz praksisovog kruga nerazumevanje ekonomije. Mogao bi drugima da služi za primer.

Slepa poslušnost logici profita⁵

Poruka “knjige u šake” može se uputiti i gospodi Bošku Mijatoviću i Borisu Begoviću, jer očigledno ima mnoštvo drugih knjiga koje govore suprotno od teza zastupljenih u njima poznatim knjigama. U pravu je jedan autor (Gillian Youngs) koji tvrdi da oni koji pristupaju analizi sa stanovišta neoliberalne paradigme izbegavajući kritičku diskusiju o uzrocima rastućeg siromaštva i postojane nejednakosti u svetu, kidajući vezu između tržišne privrede, socijalne države i demokratije (Ulich Beck). Ako se ne pribegne sofizmu zamene teze, onda je jasno da je suština moga teksta bila u tome da se ukaže na negativne posledice neoliberalne koncepcije globalizacije, koja umnogome iskrivljuje principe klasičnog liberalizma. U tom smislu želim da argumentujem tu tezu tekstovima poznatih naučnika.

Nisu Svetska banka i slične institucije najrelevantniji izvori stvarnih kretanja u svetu, jer jasno je da one neće iznositi podatke koji će ih diskreditovati; kao što ignorišu i masovne antiglobalizacijske proteste, usmerene prvenstveno protiv neoliberalne koncepcije globalizacije, koja izaziva rastući jaz između najbogatijih i najsiromašnijih naroda, a takvi podaci nisu “plod mašte” već surova realnost. Ali da vidimo šta kažu drugi izvori. Iz izveštaja Jeromme Binda, jednog od direktora UNESCO, podaci iz 1998. utvrđuju da je 1,3 milijarde ljudi u svetu živelo u potpunoj bedi i da se njihov broj stalno uvećavao, naime, da je 20 posto najsiromašnijih u svetu imalo 1,1 posto udela u svetskom dohotku u toj godini, dok je taj procenat iznosio 1,4 posto u 1991, a u 1960. 2,3 posto. A u izveštaju Programa za razvoj Ujedinjenih nacija se konstatuje: u 20 zemalja podsaharske Afrike ljudi su siromašniji sada nego 1990, dok je u Latinskoj Americi više od 70 posto stanovništva ugroženo povećanim siromaštvom (uvećani broj smrtnosti dece zbog bolesti je takođe posledica rastućeg siromaštva).

Anthony Giddens navodi da je 1965. prosečna dohodak per capita u zemljama koje pripadaju G7 bio 20 puta veći nego u najsiromašnijim zemljama, a zaključno sa 1997. razmera je porasla na 40:1. On takođe ističe da je populacija SAD mnogo manja (tri odnosa pet puta) od populacije Indije i Kine, a potrošnja u SAD nadmašuje te dve zemlje za 70 posto. Da je diskrepancija između najbogatijih i najsiromašnijih zemalja u svetu velika i da se jaz povećava navodi i Noam Chomsky, beležeći porast od 50 procenata u periodu između 1960-1989. (iz izveštaja UN za 1996), a taj porast nemaštine kod najsiromašnijih naroda u svetu on objašnjava primenom neoliberalne politike razvoja. Skrećem pažnju čitalaca i na intervju sa Slavojem Žižekom (Danas 3-4. avgust) u kojem internacionalno poznati slovenački filozof, koji nije opterećen uskim ekonomizmom, konstatuje da je “reč o dekadenciji svetskog američkog liberalizma”.

Apsolutizacija tržišne ekonomije, koja vraća moderno društvo na naglašeni ekonomizam (a o tome je reč, a ne o tržišnim principima kao takvim, koji su neminovnost) žrtvuje sve drugo što je vezano kvalitet života. Kako piše Jurgen Habermas, efikasno tržište ne znači da logika tržišnih odnosa treba da potre sve druge principe socijalne organizacije izvan ekonomske sfere (po principu “plaćaj robu koliko košta”), u koje spada, sigurno, i princip solidarnosti, pomoću kojeg se izbegava enormna socijalna diferencijacija, koja po mnogim uverenjima destabilizuje demokrtiju. A Edgar Moren navodi da slepa poslušnost logici profita predstavlja veliku civilizacijsku opasnost, stoga nastavlja: ovi svetski protesti suočavaju nas sa svetskim problemima i ukazuju na potrebu delovanja protiv činjenice da ih ugrožava hegemonizam kvantiteta, profita i maksimalizacije. Zatvoreni u skućeni i kratkovidi ekonomizam MMF-ovske vizije sveta – piše Pierre Bourdier – zaboravljaju da uzmu u obzir stvarnu cenu, na kratkoročne, a naročito na duge staze, materijalne i moralne bede. Ne vodi se računa o socijalnoj sceni takve ekonomske politike, stoga je potrebno iz korena prispitati ekonomsku viziju koja individualizuje sve, proizvodnju kao i pravdu ili zdravstvo. On ukazuje na suprotnost čisto ekonomske logike, koja se zasniva na konkurenciji i koja donosi efikasnost, i društvene logike, koja je podređena pravilu pravednosti. Drugim rečima, kritikuje maksimalizaciju individualizovanog profita uzdignutog na nivo modela racionalnosti.

A profesor Westminster univerziteta Margaret Blunden piše o potrebi državne regulacije tržišta i koji je stepen potreban, jer regulacija od strane demokratske države, suprotno regulaciji pomoću tržišta, uključuje etičke izbore, odnosno razmatranja što je bolje i prihvatljivije, a šta nije. Ako je dozvoljeno, kaže ona, potpuno slobodno delovanje tržišta, tada su rezultati socijalno poražavajući i uticaj na socijalnu koheziju je katastrofalan, budući da je na modernoj tehnologiji zasnovana ekonomija toliko moćna i toliko potencijalno destruktivna, da je neograničena tržišna ekonomija neprihvatljiva, jer bi uništila sve – okolinu, kulturno nasleđe, ljudske odnose. Takvu ekonomiju ona naziva “slobodno ??tržišni fundamentalizam”.

---

⁵ 13. avgust 2002.

Tome treba dodati da tržišna hegemonija nije neutralna kategorija, već ona značajno utiče na politiku vlada, podređujući sve oblasti života ekonomiji (P.W. Preston). U prilog tome govori prevlast multinacionalnih korporacija, čije je sedište prvenstveno u najrazvijenijim zemljama i SAD, što Tony McGrew prikazuje sledećim ciframa; 25-33 posto svetskog proizvoda je u njihovim rukama, 70 posto svetske trgovine, 80 posto međunarodnih investicija, zaključujući da promociju multilateralnog ekonomskog poretka karakteriše nejednakost i hijerarhija.

I da se još jednom vratim inspirativnom tekstu Bourdiera, koji piše da propovedanje nepodeljene vladavine tržišta i potrošača, tržišne zamene za građanina, prisvaja državu, čini od javnog dobra privatno dobro. Stoga je danas u igri ponovo osvajanje demokratije nasuprot tehnokratiji; treba raskinuti sa tiranijom "stručnjaka" u stilu Svetske banke ili MMF, koji bespogovorno nameću presude novog Levijatana, "finansijskih tržišta"; treba raskinuti sa novom verom u istorijsku neminovnost koju u svojim osnovnim crtama, a pod maskom ekonomske racionalizacije, predstavlja najklasičnije pretpostavke konzerativne misli svih vremena. Naime, čitav jedan niz pretpostavki nameće se kao da je podrazumevaju: priznaje se da je maksimalni rast, dakle produktivnost i kompetitivnost, krajnji i jedini cilj ljudskih dela, čime se vrši koreniti raskid između ekonomskog i društvenog i prihvata restauracija jednog kapitalizma koji je divlji, ali racionalizovan i ciničan.

Ovo je napisano isključivo u cilju da čitaoci vide da ima i drugih relevantnih stanovišta, iz pera svetski priznatih naučnika, različitih od onih koje navode moji kritičari i koje je vredno proučiti i o njima razmišljati. Pošto nemam prostora da novodim brojna slična mišljenja, preporučujem da se pročitaju i sledeće knjige: Pierre Bourdier, Signalna svetla, Prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji (1999), William Keegan, The Spectre of Capitalism: The Future of the World Economy after the Fall of Communism (1993), Karl Polanyi, The Great Transformation: The Political and Economic Origins of our Time (1957), Margaret Blunden, The State and the Market: Liberal Economies and Democratic State (2001), Zygmunt Bauman, Postmodernity and its Discontents (1997), N. Chomsky, Profit iznad ljudi, Neoliberalizam i globalni poredak (1999), A. Giddens, Modernity and Self Identity (1992) i Beyond Left and Right (1994), A. Scott (ed). The Limits of Globalization (1997), Stiglitz, Senke globalizacije (2002), V. Forster, Diktatura profita (2001), C. Offe, Democracy against Welfare State (1987), U. Beck, Rizično društvo (1986): R. Dworkin, Does Equality Matter (2001) i druge.

Procena o trendovima u savremenom svetu ne može se davati samo iz perspektive jednostranog ekonomizma (efikasnosti i profitabilnosti). Moderni svet je višedimenzionalan i moraju se uzimati u obzir i filozofski, etički, antropološki i drugi pristupi da bi se ustanovilo kuda ide svet danas. Zatvoriti oči pred kritičkim problemima savremenog sveta znači davati prednosti jednoj ideološkoj paradigmi na račun realnih tendencija koje postaju pretnje opstanku čovečanstva.

Budući ravnodušan spram svih vrsta ekonomske i ine ortodoksije-marksističke, komunističke, socijaldemokratske, neoliberalne itd. - osvrnuću se samo na činjenice koje je u svom tekstu naveo g. Boško Mijatović. Statistika, a pogotovo ekonomska, varljiva je stvar. Isti izvor podataka može opravdati bitno različite zaključke.

Podimo redom.

1. Centar za ekonomska i politička istraživanja iz Vašingtona je u 2001. objavio dve publikacije: "Bilans globalizacije 1980-2000. (dvadeset godina usporenog razvoja)" i "Imperija ne raste (Pad stope ekonomskog rasta u eri globalizacije)".

U obe su korišćeni podaci Svetske banke. Posmatrani su glavni ekonomski i socijalni indikatori u dva perioda: 1960-1980. i 1980-2000. Indikatori su: rast DP po osobi, životni vek, smrtnost odojčadi, dece i odraslih, pismenost i obrazovanje.

Opšti zaključak obe studije: Svi indikatori su u eri globalizacije slabiji u odnosu na prethodne dve decenije.

1.1. Bruto društveni proizvod po osobi u periodu 1960-1980. porastao je u proseku za posmatrane zemlje 83 odsto, a u eri globalizacije za 33 odsto. U Latinskoj Americi DP per capita u periodu 1960-1980. je porastao za 75 odsto, a u eri globalizacije samo šest odsto. U podsaharskoj Africi rast je od 35 odsto u prvom periodu, dok je u eri globalizacije pao za 15 odsto. Za oko 77 odsto posmatranih zemalja stopa rasta per capita DP je u eri globalizacije manja nego u prethodne dve decenije.

1.2. Životni vek sporije raste u eri globalizacije nego u prethodne dve decenije.

1.3. Stopa smrtnosti u eri globalizacije se sporije smanjuje nego u prethodne dve decenije.

1.4. Obrazovanje se sporije poboljšava u eri globalizacije nego u prethodne dve decenije.

2. G. Mijatović navodi da je stopa siromašnih u svetu smanjena za 20 odsto samo u periodu od 1990-1998. Prema nobelovcu Štiglicu, a shodno podacima Svetske banke, broj siromašnih u svetu (potrošnja manje od dva dolara dnevno) je 1990. iznosio 2,718 milijardi, a 1998. čak 2,801 milijarda, tj. povećao se za 100 miliona (World bank 2000. p. 29).

3. Prema podacima g. Mijatovića broj apsolutno siromašnih u svetu (potrošnja manje od jedan dolar dnevno) smanjio se sa 700 miliona na 300 miliona u poslednjih 25 godina. Generalna skupština UN je na specijalnom zasedanju u Ženevi u julu 2000. zaključila "Siromaštvo, nejednakost i nesigurnost su porasli u svetu u eri globalizacije. Broj apsolutno siromašnih je porastao na 1,2 milijarde ljudi" ("IHT", July 4, 2000). UN inače koristi nekoliko puta veći broj parametara nego Svetska banka.

4. Prema podacima prof. Roberta Vejda sa LSE London, 20 odsto bogatih u svetu poseduje 82,7 odsto svetskog bogatstva, a 20 odsto najsiromašnijih samo 1,2 odsto ("Open democracy", 13.11.2001).

5. U svetu je oko 800 miliona ljudi na ivici gladi prema podatku iznetom u intervjuu koji je vodeći svetski stručnjak za ta pitanja, nobelovac Amartja Sen dao londonskom Observeru dana 16. juna ove godine.

6. U 1980. prosečan dohodak u bogatih 10 odsto zemalja je bio 77 puta veći nego u 10 odsto siromašnih, a u 1999. - 122 puta! Dok se u izveštaju Svetske banke tvrdi: "da je između država, globalizacija uglavnom smanjila nejednakost" (World Bank 2001a,1), suprotno tome može se pročitati u dokumentu MMF, tj. "da se relativni jaz između bogatih i siromašnih zemalja i dalje širi" (IMD 2000, Part IV, p. 1.) - (Christian Weller, EPI paper, october 2001; "The American prospect", January 1, 2002).

7. Prosečna zarada američkog radnika je danas ista kao i pre 27 godina, iako je produktivnost rada u Americi, u međuvremenu, povećana za više od 35 odsto. Više od 40 miliona Amerikanaca nema zdravstveno osiguranje.

8. G. Mijatović je naveo podatke o rastu društvenog proizvoda sveta u periodu 1980-2000. Pri tome, verovatno nije uvažio rast svetskog stanovništva od više od 1,6 odsto za koliko se smanjuje stopa rasta DP. Uz to, nije dao podatke per capita. I konačno nije sve te podatke uporedio sa istim podacima za prethodne dve decenije. Po mojim informacijama, era globalizacije je i u tome slabija od prethodnog perioda.

9. G. Mijatović se pozvao i na studiju dvojice ekonomista Svetske banke, Dolara i Kreja. Suština njihove analize je da su brži rast ostvarivale one zemlje koje su u većoj meri bile integrisane u svetsku trgovinu. Navode primer Kine i Indije. Deni Rodrik sa Harvarda suštinski to osporava. Kina i Indija su dugo godina vodile protekcionističku politiku i po tome nisu nikakvi globalajzeri. Ostvarujući na taj način impresivan rast one su postepeno povećavale učešće u svetskoj trgovini. Prema indexu ekonomskih sloboda Heritedž fondacije nalazile su se ispod 120. mesta.

⁶ Autor je glavni urednik izdavačke kuće Marvel.

⁷ 6. avgust 2002.

10. Šta reći za postsocijalističke zemlje u eri globalizacije i posebno dramatičan sunovrat Rusije? Za manje od 10 godina u Rusiji je prepolovljen društveni proizvod, siromaštvo povećano sa 2,5 odsto na više od 40 odsto, životni vek stanovništva smanjen za nekoliko godina.
Elem, statistika ima raznih. Zato oprezno s njima.

Globalizacija je samo deo priče⁸

Gospodin Budimir Rudović uključio se (Danas, 6. avgust) u moju polemiku sa Zagorkom Golubović o liberalizmu i potrudio se da pruži doprinos debati u delu o efektima globalizacije navođenjem raznovrsnih podataka, ali i uz vrlo korisno upozorenje da sa statistikom treba baratati oprezno.

Osnovna tvrdnja gospodina Rudovića jeste da je poslednji talas globalizacije (1980-2000) doneo usporeniji rast u odnosu na prethodne dve decenije. Međutim, ovom tezom gospodin Rudović skreće diskusiju na pitanje efekata globalizacije, koje nije bitno za moju polemiku sa gospođom Golubović. Jer, tamo sam ja pobijao daleko jednostavniju tezu da je “divlji kapitalizam” doneo “pogubne rezultate” i da “proizvodi siromaštvo”. I verujem da sam je pobio navedenim podacima o ekonomskom rastu i kretanju siromaštva u poslednjih par decenija, kao što ni podaci koje je naveo g. Rudović ne osporavaju moje gledište. Pogubni rezultati, jednostavno, ne postoje. Sa tog stanovišta, nijasnirana diskusija o ubrzanju ili usporavanju inače uglavnom pozitivnih tendencija tokom vremena, kakvu nudi gospodin Rudović, nije posebno relevantna.

Ipak ću dodati nekoliko napomena o pitanjima koja pokreće g. Rudović. Efekti globalizacije su, sami za sebe, vrlo zanimljivo i složeno pitanje. Teza o negativnim efektima globalizacije se često može čuti. Ali, ona se može i osporavati na više načina. Pomenuću neke, ne ulazeći u pravu polemiku. Prvo, glavina ekonomske struke već dva veka duboko veruje da su liberalizacija spoljne trgovine i pokretljivost kapitala, svakako uključujući i druge stvari, dobra sredstva za ekonomski napredak sveta i smatra tu tvrdnju odavno dokazanom. Naravno, možda je to pogrešno uverenje, ali se za mene ipak radi o jakom argumentu. Drugo, i prethodni period (pre 1980) takođe se može uključiti u razdoblje globalizacije, pošto su tada postepeno smanjivane trgovinske i finansijske barijere, pa bi proizašlo da se porede dva perioda globalizacije. Treće, na ekonomski napredak pojedinih zemalja ne utiče samo globalizacija, već i domaće ekonomske i političke prilike. Mnoge zemlje (posebno podsaharska Afrika, Bliski istok i zemlje bivšeg SSSR-a) zaostaju ne zbog negativnog uticaja globalizacije, već zbog loših sopstvenih politika i institucija, na primer slabe vladavine prava, lošeg obrazovnog sistema, odsustva makroekonomske stabilnosti, slabe infrastrukture itd. Drugim rečima, kako to da su neke zemlje dobro napredovale u istom okruženju u kome druge neke nisu? Da nisu ove druge skrivile, bar jednim delom, svoju sudbinu? Četvrto, odavno je uočena jedna empirijska, iako ne i čvrsta teorijska zakonomernost: više stope ekonomskog rasta lakše se postižu u prvoj fazi razvoja, pa se time može, bar delimično, objasniti usporavanje rasta u nekim zemljama u razvoju.

O drugim napomenama g. Rudovića. Prvo, procene Ujedinjenih nacija, kako je poznato među profesionalcima, nisu najpouzdanije i bolje je koristiti druge, solidnije izvore. Drugo, ocene iz CEPR-a, na koje se g. Rudović posebno oslanja, nisu zasnovane, kako on kaže, na podacima Svetske banke i MMF-a, već na sopstvenoj kombinaciji podataka iz raznih izvora, što je sporan metod. A sigurno je da CERP ne spada u vodeće istraživačke centre, što se vidi po nivou njihove analize. Treće, g. Rudović navodi ocenu nobelovca Sena o 800 miliona ljudi na ivici gladi, ali ne i Senove suštinske tvrdnje iz istog teksta da su dva osnovna rešenja za problem siromaštva u nerazvijenim zemljama politička demokratizacija i liberalizacija spoljne trgovine. Četvrto, meriti odnos najbolje i najslabije stojećih 10% stanovnika po dohotku ili bogatstvu nema previše smisla, jer postoje daleko bolje mere koje uzimaju u obzir i ostalih 80% stanovništva, o čemu sam naveo podatke u prethodnom tekstu. Peto, oko Kine i Indije: obe su smanjivale carinsku i vancarinsku zaštitu i, važnije, koristile su opštu liberalizaciju spoljne trgovine drugih zemalja, posebno razvijenih, za povećanje izvoza i razvoj. Šesto, do sada se pad Rusije objašnjavao kombinacijom loše strategije tranzicije i političkih slabosti Rusije, a bez pridavanja posebnog značaja globalizaciji, kako to čini g. Rudović. Izgleda da globalizacija postaje mantra kojom se objašnjavaju svi i svačiji neuspesi. A to je suviše lako i previše jednostavno: optuži se globalizacija – i mi nismo krivi. Da dodam da Rusija sada lepo napreduje (rast je 5,4%, 9,0% i 5,0% u poslednje tri godine).

---

⁸ 13. avgust 2002.

Nedopustiva materijalna greška⁹

Gospodin Boško Mijatović je ponudio čitaocima zanimljivu interpretaciju mog teksta kako u pogledu fakata tako i u pogledu zaključaka. Sadržaj javnih glasila, inače, doživljam kao poziv na interaktivno čitanje/pisanje, pa verujem da g. Mijatović kao istinski liberal neće zameriti.

U tekstu sam, između ostalog, napisao da se analize Instituta iz Vašingtona (www.cepr.net) zasnivaju na podacima Svetske banke. G. Mijatović u svom reagovanju piše: “Drugo, ocene iz CEPR, na koje se g. Rudović posebno oslanja, nisu zasnovane (podvačenje B.R.), kako to on kaže, na podacima Svetske banke i MMF, već na sopstvenoj kombinaciji podataka iz raznih izvora”. Publikacija “The Scorecard on Globalization 1980-2000 (Twenty Years of Diminished Progress)”, koju sam “skinuo” sa interneta ima ukupno 28 stranica od kojih je 15 sa tabelama, a ostatak komentari tabela. U tabelama su podaci iz ovih izvora: Tabela 1 – “Source: IMF”, Tabela 2-9 – “Source: World bank”, Tabela 10 – “Source: UNESCO” i Tabela 11-17 – “Source: World Bank”.

Prilažem Danasu kopiju publikacije, pa ako se proceni kao zanimljiva, možda se nešto od nje može i objaviti. Naravno, ako nema prepreka sa aspekta autorskih prava.

Najblaže i najučtivije kazano, g. Mijatović je počinio nedopustivu materijalnu grešku, pa ga pozivam da se zbog toga izvini čitaocima Danasa. Računam da to može biti za koji dan.

Ako, pak, izvinjenje izostane u narednih sedam dana, iz osećaja odgovornosti prema čitaocima Danasa i temi, dostaviću, s molbom za objavljivanje, već pripremljeni komentar stavova gospodina Mijatovića.

---

⁹ 15. avgust 2002.

Neumesni ultimatum¹⁰

Vidim da se g. Budimir Rudović jako naljutio na mene. Čak zahteva da se izvinim čitaocima Danasa, jer će, u protivnom, kako kaže, objaviti polemički tekst o mojim stavovima. Čime sam zaslužio ovaj ultimatum?

Gospodin Rudović tvrdi da sam napravio nedopustivu materijalnu grešku kada sam rekao da ocene o efektima globalizacije u jednom tekstu nisu zasnovane na podacima Svetske banke i MMF-a, "već na sopstvenoj kombinaciji podataka iz raznih izvora, što je sporan metod". (Ovo se odnosilo na podatke o kretanju društvenog proizvoda sveta tokom četiri decenije). A g. Rudović tvrdi da to nije istina i navodi da ispod tabele 1 o društvenom proizvodu u originalnom tekstu lepo stoji "Source: IMF". Problem g. Rudovića je što i ja koristim Internet, pa vidim da ispod dotične tabele doslovno piše: "Source: Penn World Table, International Monetary Fund". Gde li je nestalo ovo "Penn World Table" u g. Rudovićevom citatu? A "Penn World Table" ne predstavlja naziv neke publikacije IMF-a, već se radi o statističkoj bazi podataka o svetu koja se nalazi na Pensilvanijskom univerzitetu. Dakle, pomenuta tabela napravljena je u CEPR-u kombinacijom podataka iz različitih izvora (Penn i IMF), što sam i rekao, a g. Rudović je, a ne ja, načinio tešku materijalnu grešku propustivši da u citatu navede oba izvora te tabele, i to svesno.

Da je metod kombinovanja različitih izvora u tabeli o društvenom proizvodu sveta sporan trebalo bi da je očigledno. Jer, zvanični podaci o DP-u više nerazvijenih zemalja su problematični ili ne postoje i potrebna su posebna istraživanja da bi se što bolje procenili. Stoga je od najveće važnosti da procena bude načinjena na metodološki konzistentan način, što kombinovanje različitih izvora u tabeli svakako ne garantuje.

Pretnja gospodina Rudovića da će objaviti tekst o mojim stavovima ukoliko se ne izvinim svakako je smešna i nije mi oterala srce u pete. Ja od njega neću tražiti izvinjenje, iako je istina, videli smo, na mojoj strani. Čak i da sam pogrešio, a nisam, radilo bi se o banalnoj sitnici od koje je g. Rudović nepotrebno pokušao da napravi slučaj.

---

¹⁰ 16. avgust 2002.

Varljivi talasi globalizacije¹¹

U dijalogu sa gđom Zagorkom Golubović, u tekstu od 31. jula, g. Boško Mijatović svoj zaključak da "liberalizacija svetskih ekonomija i integracija kroz svetsku trgovinu... donose korist svetskoj populaciji", izvodi iz činjenica da je u periodu od 1980. do 1998. društveni proizvod sveta, siromašnih zemalja, zemalja u razvoju i zemalja sa visokim dohotkom, rastao, shodno podacima Svetske banke iz 2002, po određenoj prosečnoj godišnjoj stopi; da je broj siromašnih ljudi sa potrošnjom manjom od dolara dnevno u poslednjih dvadeset i pet godina smanjen sa 700 miliona na oko 300 miliona prema analizi Havieria Sala i Martina; da je stopa siromaštva po podacima Svetske banke smanjena za 20 odsto, te da siromašni ravnopravno učestvuju u blagodatima ekonomskog rasta pozivajući se i na studiju Dolara i Kreja, Galupa...

Pročitavši to, zaintrigiralo me je kolika je bila stopa rasta društvenog proizvoda sveta u 1980. Jer, ona je morala da bude utvrđena u odnosu na stanje iz 1979, pošto svet ne nastaje 1980. I ta moja znatiželja se proširila na prethodnih dvadeset godina, tj. period 1960-1980. godine, pogotovo što sam imao analizu CEPR-a za taj period. Ako liberalizacija svetskih ekonomija i integracija kroz svetsku trgovinu, odnosno precizno "liberalizacija spoljne trgovine i pokretljivost kapitala" postoji već dva veka, moja znatiželja da saznam podatke o ekonomskom rastu se odnosi i na taj period, a ako rečene pojave postoje i pre toga, npr. od 1. godine nove ere, znatiželja se odnosi i na preostali period do te godine.

Znači, mene zanimaju podaci, fakta o ekonomskom rastu. Kad se podaci utvrde, možemo razmišljati šta je uticalo na njih, i kako kvalifikovati splet društvenih odnosa koji su uticali na te cifre.

Među ekonomistima (barem u Americi), bazično merilo funkcionisanja ekonomije je rast, tj. rast bruto društvenog proizvoda po osobi (growth of income or GDP per capita).

Prema mojim podacima, prosečan godišnji rast bruto društvenog proizvoda po osobi u periodima pre 1980. je veći nego u periodu 1980-1998. koji je komentarisao g. Mijatović.

Predlažem da g. Mijatović čitaocima Danasa prezentuje podatke o prosečnoj godišnjoj stopi rasta društvenog proizvoda po osobi u periodu od 1980. do 1998. za odgovarajuće grupe zemalja kako ih je on sam kategorisao (siromašne zemlje, zemlje u razvoju i zemlje sa visokim dohotkom), i isti indikator za iste grupe zemalja za period pre 1980, npr. 1960-1980. ili neki drugi period između 1945. i 1980. Ako ima uporedivih podataka i vremena, može i sav period unazad dva veka. Analiza može da se odnosi i na geografski specifikovane grupe zemalja.

Meni će to biti dovoljno. Time će g. Mijatović odgovoriti pre svega na moju tačku 8 dopisa od 6. avgusta koju je u dva svoja teksta "preskočio". Ja čak neću ići dalje od toga. Hoće li se čitaoci Danasa zapitati šta je uzrokovalo metamorfozu cifara, i kako to nazvati, prepustam to njima.

Postoje najmanje dva načina na koja se može voditi dijalog, interaktivni kontakt ili razmena materijalizovanih misli, koja nisu polemika. Jedan su praktikovali Karl Popper i Fridrih fon Hajek u svojoj decenijskoj i plodnoj konverzaciji, a drugi je sažeto izložen u štivu Artura Šopenhauera: "Eristička dijalektika". Sa žaljenjem konstatujem, da barem zasada, g. Mijatović snažno tendira ovom drugom metodu.

O nekim tekstualnim ogrešenjima g. Mijatovića:

1. U dopisu od 6. avgusta naveo sam: "... U obe su korišćeni podaci Svetske banke". U tekstu od 13. avgusta g. Mijatović ističe: "... Drugo, ocena CEPR ... nisu zasnovane, kako to on kaže na podacima Svetske banke i MMF ("i MMF" su umetnute reči g. Mijatovića, ne moje, B. R). Uz tekst od 14. avgusta priložio sam publikaciju CEPR koja sadrži 17 grafikona, s tim da je za 15 grafikona izvor Svetska banka, za jedan: "MMF (g. Mijatović navodi i Penn World Table), a za još jedan: Unesko. G. Mijatović je u svom reagovanju od 15. avgusta "preskočio" izvore za 15 grafikona i osvrnuo se na jedan (MMF), koji ja u svom dopisu od 6. avgusta nisam uopšte spomenuo. Znači, u pogledu reči "i MMF" to je razgovor g. Mijatovića sa samim sobom. No da bismo se nedvosmisleno uverili u pogledu izvora podataka i za grafikon 1. poslao sam mejl g. Marku Vajsbrotu, kodirektoru CEPR, sa molbom da razjasni čiji su podaci korišćeni pri izradi pomenutog grafikona. Da li se, pak, treba izviniti čitaocima kad se tvrdnja o nekome opovrgne sa 15 grafikona to je drugo pitanje.

2. U tekstu od 13. avgusta 2002. g. Mijatović je istakao: "Osnovna tvrdnja g. Rudovića jeste da je poslednji talas globalizacije (1980-2000) ... (podvlačenje B.R) Potpuno netačno! Moja osnovna tvrdnja je bila da je svaka statistika, a posebno ekonomska, varljiva stvar. U najvećem delu preostalog teksta prenosim tvrdnje drugih. No, ni u mojim, a ni u prenetim tuđim tvrdnjama nema reči "poslednji talas globalizacije (1980-2000)"! U mom tekstu globalizacija "ne talasa" već je fiksiran period od 1980-2000. Znači, g. Mijatović mi imputira reči "jeste da je poslednji talas globalizacije (1980-2000.)" G. Mijatović potom svoj "poslednji talas globalizacije

---

¹¹ 27. i 28. avgust 2002.

(1980-2000.) "povezuje sa prethodnim periodom"... (pre 1980.)...". Početak "globalizacijskog talasanja" u verziji g. Mijatovića može da bude, i 1. godina nove ere, a kraj 2000.

I pošto je ceo taj vremenski period globalizacijski, po njemu, bilo bi čudno da se poredi pojedine faze u okviru njega. Ergo, ne treba se po svojim ekonomskim performansama porediti ni periodu od 1980-1998. sa periodima pre 1980. koji su po tim istim ekonomskim performansama bolji. Ali, to poređenje je važno, i do njega će doći. Zamišljaj: Pisana istorija čovečanstva traje n godina. Neobično je da se poredi pojedini periodi u toku te istorije. Ko bi ovo potpisao?

3. U tekstu od 15. avgusta g. Mijatović rečima u zagradi ... ("Ovo se odnosilo na podatke o kretanju društvenog proizvoda sveta tokom četiri decenije"), objašnjava, nakon mog dopisa od 14. avgusta, šta su u tekstu od 13. avgusta značile njegove reči "već na sopstvenoj kombinaciji iz raznih izvora, što je sporan metod." Ovo naknadno dopisivanje još jedan je primer "erističke dijalektike". Uzgred, šahisti kažu: "Taknuto-maknuto"! Moguće je da je u svesti g. Mijatovića to bilo prisutno i 13. avgusta, ali nije materijalizovano. A i da jeste, ne menja objašnjenje iz tač. 1.

4. Odgovarajući na moje pozivanje na nobelovca Senu, g. Mijatović prihvata podatak o 800 miliona ljudi na ivici gladi u svetu, ali mi zamera što nisam naveo: "... Senove suštinske tvrdnje, a naime da su dva osnovna rešenja za problem siromaštva u nerazvijenim zemljama politička demokratizacija i liberalizacija spoljne trgovine." G. Mijatović ponovo netačno i neprecizno citira tuđi tekst, ovog puta ekonomiste – nobelovca Amartje Sena (strani jezik?). Prvo, Sena govori o tome da bogate zemlje mogu mnogo učiniti da se smanji glad u svetu i to na tri načina, ne dva. Siromaštvo se može suštinski smanjiti samo ako bogate zemlje olakšaju uvoz proizvoda iz siromašnih zemalja, umesto da ga otežavaju *raznim postojećim barijerama* (podvlačenje B. R). Konačno, Sena nigde ne koristi termin "liberalizacija spoljne trgovine" koji g. Mijatoviću treba za jednu verbalnu ekvilibristiku iz arsenala "erističke dijalektike"! Sena, a ovo je važno, konstatuje, da su i zemlje koje su imale velike koristi od ekspanzije svetske trgovine (kao Južna Koreja i Kina) često prošle kroz fazu zaštite svoje industrije pre kasnije snažne ekspanzije izvoza i trgovine. Ovim Sena potkrepljuje stav Deni Rodrika sa Harvarda koji je studiju Dolara i Kreja iz Svetske banke okarakterisao kao "ekstremno obmanjujući". Nakon kratkog prikaza nekih, ne svih, tekstualnih ogrešenja g. Mijatovića, želio bih da ispitam kako on stoji sa brojkama. Ovo je naročito važno, budući da je u pitanju priznati ekonomista.

U odgovoru gđi Golubović od 31. jula, g. Mijatović, u prilog oceni o ekonomskoj uspešnosti perioda koji je bio predmet dijaloga, ističe: "Sala-i-Martin (2002) je izračunao da je broj veoma siromašnih, tj. onih koji imaju manje od jednog dolara na dan, smanjen sa oko 700 miliona na oko 300 miliona u poslednje dve i po decenije"!

Prema izvornom dokumentu "The World distribution of income" (www.nber.org/papers/w8933), autor Javier Sala-i-Martin (inače, kolega nobelovca Štiglica sa Kolumbija univerziteta u Njujorku), piše na str. 19..."Uzimajući kao kriterijum potrošnju od dolara dnevno, ukupan broj siromašnih je porastao tokom prve polovine '70. sa 554 miliona u 1970. na blizu 600 miliona u 1976. Nakon toga, pao je na 352 miliona u 1998...". Dakle, g. Mijatović je "preveo" autora i najveći broj siromašnih sa 600 miliona povećao na 700, a smanjeni broj od 352 miliona još smanjio na 300 miliona. Odnos 600: 352 je 1,7, a odnos 700:300 je 2,33. Da li je ovim povećanjem većeg i smanjenjem manjeg g. Mijatović možda želeo da svoj "uspeh" u dijalogu sa gđom Golubović učini još efektivnijim?

Pozivam g. Mijatovića da se izvini čitaocima Danasa što je "modifikovao" (učtiva reč, i nije u ljutnji) cenjenog profesora sa Kolumbija univerziteta i nobelovca Senu.

Uočavam tendenciju da g. Mijatović ne samo da domaće žitelje tekstualno "prevodi", već to i sa strancima čini, čak i u pogledu brojki, jedne važne "alatke" njegove profesije. Da li će ta tendencija prerasti u pravilo videćemo, iako mu, nažalost, više ni u jednu reč i brojku ne verujem.

Očekujući, zbog čitalaca, objašnjenje u smislu napred navedenog, i netom naznačeno izvinjenje, osvrnuću se na tri stavke iz komentara - koji nije polemika - g. Mijatovića od 13. avgusta.

O broju ljudi na ivici gladi. Ponavljam, g. Mijatović je prihvatio ocenu nobelovca Sene o 800 miliona ljudi na ivici gladi. Način smanjenja te brojke je izuzetno važan, ali naveo sam samo brojku u kontekstu prethodnih brojki g. Mijatovića.

Prihvatanjem brojke od 800 miliona ljudi na ivici gladi, B. M. je obesnažio svoje pozivanje na analizu Haviere Sale i Martina. Grešim li, ako smatram da je diskusija o tome, dolazi li se do ivice gladi dnevnom potrošnjom manjom od dva, jednog ili manje od jednog dolara, lišena svakog ukusa.

O relevantnosti podataka UN. U tekstu od 6. avgusta napisao sam u okviru tač. 3. da je na specijalnom zasedanju Generalne skupštine UN u Ženevi objavljen podatak o povećanju broja ljudi koji dnevno troše manje od jednog dolara sa milijarde na milijardu i dvesta miliona (International Herald Tribune, The Development Numbers Say Economic globalism Has Failed by William Pfaff, July 4, 2000). B. M. je ovo shvatio kao podatak koji su utvrdile UN i biranim rečima omalovažilo kredibilitet UN evidencije. Podatak je međutim, preuzet iz zajedničkog izveštaja koji su za to zasedanje UN specijalno pripremili UN, Svetska banka,

Međunarodni monetarni fond i OECD. Dakle, četiri vodeće institucije. Da li ekonomisti-profesionalci koje spominje g. Mijatović, preferiraju zajedničke nalaze ove četiri institucije, ako ne, šta uopšte preferiraju, spada li nobelovac Štiglic u te profesionalce i ko su uopšte ti profesionalci?

Prema memorandumu Svetske banke i Međunarodnog monetarnog fonda od 20. aprila 2001. u svetu ima više od milijardu ljudi sa potrošnjom manjom od dolara dnevno. Potpisnici memoranduma su predsednik Svetske banke Volfenson i prvi čovek MMF, Keler.

Za mene, siromašnih sa potrošnjom manjom od dolara dnevno ima u svetu oko 1,2 milijarde.

O Rusiji. Gospodin Mijatović: "... Do sada se pad Rusije objašnjavao kombinacijom loše strategije tranzicije i političkih slabosti Rusije, a bez pridavanja posebnog značaja globalizaciji, kako to čini g. Rudović" (13. avgusta).

Gospodin Štiglic: "Globalizacija i uvođenje tržišne ekonomije nije donelo obećane rezultate u Rusiji i u većini drugih ekonomija u procesu tranzicije iz komunizma u tržišnu privredu. Tim državama je Zapad kazao da će im novi ekonomski sistem doneti neuporediv prosperitet. Umesto toga, doneo je neuporedivo siromaštvo: u mnogim aspektima, za većinu ljudi, tržišna ekonomija se pokazala čak gorom nego što su im komunistički lideri govorili da bi bila. ("Globalisation and Its Discontents", p. 6.)...

Za većinu onih koji žive u bivšem Sovjetskom Savezu, ekonomski život pod kapitalizmom je čak gori nego što su im stari komunisti govorili da bi bio (p.133.)... "U periodu od 1940-1946. industrijska proizvodnja u Sovjetskom Savezu je pala 24 odsto. U periodu 1990-1999. ruska industrijska proizvodnja je pala gotovo 60 odsto, čak više nego što je pad GDP (54 odsto) (p.143)". Tržišni fundamentalizam u specifičnoj formi Vašingtonskog konsenzusa je po industrijsku proizvodnju Rusije proizveo mnogo gore posledice nego Drugi svetski rat.

G. Mijatović: "... Da dodam da Rusija sada lepo napreduje (rast je 5,4 odsto, 9,0 odsto i 5,0 odsto u poslednje tri godine)." Šta je razlog tome?

G. Štiglic: "... Rusija je iskusila eksplozivan rast nakon 1998, zasnovan na visokim cenama nafte i koristima od devalvacije čemu se MMF tako dugo protivio. Ali, kad cene nafte padnu, a koristi od devalvacije se iscrpu, rast će pasti... Najbolje što se može reći jeste da budućnost ostaje mračna". (Glo..., p. 134.)" ... Rusija je dobila najgori od svih mogućih svetova - ogromni pad društvenog proizvoda i ogromni porast nejednakosti. I prognoza za budućnost je crna... (p.155)"

1. Moraću otvorenije nego do sada da govorim o načinu na koji g. Budimir Rudović vodi polemiku. Izgleda da on shvata ljubazan i trpeljiv ton, kakav sam do sada držao, kao znak slabosti i poziv na neodmeren i površan nastup, ali i podmetanja i falsifikate. B. Rudović ni ne pokušava da govori o suštini stvari, već lovi oponenta u sitnim greškama, ali mu ni to nikako ne polazi za rukom: ja korektno navodim i podatke i stavove, a on ne. Diskutuje zajedljivo, što umem i ja. U nastavku ću pobiti sve njegove primedbe od 27. i 28. avgusta. (Napomena: svi tekstovi koje nadalje pominjem mogu se naći na Internetu.)

2. U prethodnom tekstu, braneći se od neumesne primedbe da sam napravio materijalnu grešku, pokazao sam da je grešku načinio g. Rudović, jer je tvrdio da je izvor za jednu važnu tabelu samo MMF, a ja sam pokazao da su izvora dva: Penn World Table i MMF. Umesto da prizna grešku ili, bar, da je prečuti, Budimir Rudović u tekstu od 27. avgusta prvo pokušava da zabašuri stvar tvrdnjom da tabelu i njen izvor uopšte nije pomenio (!), a zatim i krajnje neutralnom i zato lažnom rečenicom: “g. Mijatović navodi i Penn World Table”. Ne navodim to ja, g. Rudoviću, već tako piše ispod table 1 koju ste videli i eksplicitno pomenuli u tekstu od 15. avgusta! Sada ću otvoreno reći da se radi o Rudovićevom falsifikatu.

3. B. Rudović je izneo neslaganje sa mojom tvrdnjom da se jedan ekonomista preziva Sen i založio se za novu naučnu teoriju – da je njegovo prezime Sena. Nije potrebna velika pamet da bi se ustanovilo da se onaj ko se potpisuje sa Amartya Sen svakako preziva Sen, a ne Sena. Airton Sena bio je automobilski šampion i ne bi ga trebalo mešati sa nobelovcem.

Falsifikat je i Rudovićeva višekratna tvrdnja da sam prihvatio Senovu procenu o 800 miliona ljudi na ivici gladi (“Ponavljam, g. Mijatović je prihvatio ocenu nobelovca Sene o 800 miliona...”). Ne, nisam je prihvatio, već sam samo rekao “g. Rudović navodi ocenu nobelovca Sena o 800 miliona ljudi na ivici gladi, ali ne i Senove suštinske tvrdnje...”. A to je sasvim različito.

Moj oponent bezrazložno veruje da me je ulovio u grešci kada sam rekao da Sen tvrdi da su dva najbolja rešenja ekonomskog razvoja nerazvijenih zemalja politička demokratizacija i liberalizacija spoljne trgovine. Ne, kaže upućeni g. Rudović, Sen(a) navodi i treći – otvaranje tržišta razvijenih zemalja za proizvode iz nerazvijenih. Nije nego, a šta je ovo treće nego deo onog drugog - liberalizacije spoljne trgovine?

Opet ljubazni g. Rudović: “Sena nigde ne koristi termin ‘liberalizacija spoljne trgovine’ koji g. Mijatoviću treba za jednu verbalnu ekvilibristiku iz arsenala ‘erističke dijalektike’!” Što bi rekao naš narod, ako laže koza ne laže rog: Sen u tekstu o kome se radi (Observer, 23. juni) upotrebljava termin “trade liberalisation” (trgovinska liberalizacija), koji je, pošto govori o trgovini između zemalja, očigledno sinonim za “liberalizaciju spoljne trgovine”. B. Rudović se čak ne bavi ekvilibristikom, već opet direktno falsifikuje ne bi li makar na takvim tričarijama sakupio poneki poen kod nepažljivih čitalaca.

5. Ili, ja kažem “glavnina ekonomske struke već dva veka duboko veruje da su liberalizacija spoljne trgovine i pokretljivost kapitala... dobra sredstva za ekonomski napredak”, a u interpretaciji g. Rudovića stoji da ja tvrdim da “liberalizacija spoljne trgovine i pokretljivost kapitala postoji već dva veka”. Opet falsifikat, koji pokazuje polemičke manire Budimira Rudovića. Ali, da ne grešim dušu – možda se ne radi o falsifikatu, već o tome da g. Rudović ne shvata razliku između teorijske ekonomije i stvarnog života.

6. Već drugi put g. Rudović se osvrće na moje pominjanje nalaza Dollara i Kraaya i “pobija” i njih i mene pozivajući se na kritiku Danija Rodrika. Nećemo se začuditi da g. Rudović opet nešto ne zna: Rodrik je kritikovao njihovu studiju “Trade, Growth, and Poverty” u delu o spoljnoj trgovini, a ja sam naveo osnovni nalaz iz studije “Growth Is Good for the Poor” o tome kako siromašni globalno prolaze tokom ekonomskog razvoja. Ipak mu ne zameram, jer ne mora jedan urednik u izdavačkoj kući da zna sve o stvari o kojoj piše.

7. U jednoj stvari izgledalo je da je oduševljeni g. Rudović uspeo da me uhvati u prekršaju. Naime, ja sam naveo nalaz Sala-i-Martina da je broj stanovnika koji raspolažu sa manje od jednog dolara na dan smanjen sa oko 700 na oko 300 miliona, a moj oponent slavodobitno tvrdi da to nije tačno, jer su brojke 554 i 352 miliona, i opet samozadovoljno zahteva da se izvinim čitaocima Danasa.

Na njegovu žalost, ni ovog puta ne postoji razlog za izvinjenje ili za njegovo slavlje. I ovde se radi o dve studije istog autora. Naime, ja sam podatke preuzeo iz studije “The Disturbing ‘Rise’ of Global Income Inequality” (str. 19, gde stoji “blizu 700” i “ispod 300” miliona), a on iz studije “The World Income Distribution”, obe iz 2002. godine. Autor je u drugom radu izvršio manje promene u metodologiji, pa su zato i rezultati nešto drugačiji. Opet borbeni Rudović ne zna o čemu se radi, pa mu je lovina ponovo izmakla.

Važnije je nešto drugo: i u jednom i u drugom radu Sala-i-Martin nalazi bitno smanjenje ekstremnog siromaštva tokom poslednjih 28 godina, što je dobro i za siromašne i za moju stranu u diskusiji.

---

¹² 3. i 4. septembar 2002.

8. Pozivajući se na jedan novinski izveštaj, g. Rudović tvrdi da su UN, Svetska banka, MMF i OECD objavile u svom izveštaju "podatak o povećanju broja ljudi koji dnevno troše manje od jednog dolara sa milijardu na milijardu i dvesta miliona" i podrugljivo (me) pita šta profesionalci kažu na to. Evo odgovora: profesionalci se ne oslanjaju na novinske izveštaje, već čitaju originalne tekstove. A u pomenutom izveštaju četiri kuće ("A Better World for All") nigde, ali nigde ne piše da je povećan broj ljudi koji žive sa manje od jednog dolara dnevno, već doslovno: "kako se rast ubrzao oko sredine 1990-tih, stopa siromaštva je opala", što je dokumentovano i grafikonom izvedenim iz podatka koga sam odavno naveo – da je stopa siromaštva smanjena za 20% tokom te decenije. Novinskim izveštaičima ne treba sve verovati, jer čovek tada lako napravi glupost. Kao g. Rudović ovog puta.

U najnovijem izveštaju Svetske banke (Global Economic Prospects, 2002) procenjuje se da je broj siromašnih sa manje od jednog dolara smanjen sa 1,28 milijardi u 1990. na 1,15 milijardi u 1999. godini i da je, zbog znatnog rasta broja stanovnika sveta u istom periodu, stopa siromaštva smanjena sa 29,0 na 22,7%.

Važno je podvući da niko nije popisao gladne ili siromašne, već da se njihov broj pokušava proceniti na osnovu nepotpunih podataka i raznih metodologija i da nijedan od istraživača ne smatra svoju brojku tačnom, već samo orijentacionom. Ja uopšte ne pretendujem da znam koliko je siromašnih i gladnih u svetu i ne bih stavio ruku u vatru za procene ni Sala-i-Martina, ni Sena, ni Svetske banke, ni UNDP-a. Daleko je važnije da se ocene tendencije u kretanju siromaštva, a one u svim ozbiljnim istraživanjima pokazuju smanjenje tokom vremena.

9. Na moje uverenje da je u Rusiji tranzicija bila glavni problem i na navod da ova zemlja brzo napreduje poslednjih godina, g. Rudović odgovara citatima Josepha Stiglitz. Potpuno je pogrešno uverenje da se citatom uvaženog ekonomiste može pobiti stav oponenta, jer ovaj može da izvadi citat nekog drugog jednako uvaženog ekonomiste sa suprotnom tvrdnjom i – nigde nismo stigli. Da ilustrujem: uvaženi Rudi Dornbusch, ciljajući na Stiglitz, velikog protivnika ruske privatizacije, kaže "tačno je da su ruski reformisti privatizovali bez mnogo brige za finoću... Ipak, na kraju je stvar proradila" (2002). Dakle, diskusija bi trebalo da se vodi argumentima, a ne citatima. Da još dodam da i Stiglitz smatra da je loša tranzicija bila osnovni uzrok pada Rusije tokom 1990-tih.

10. Da zaključim ovaj deo. Budimiru Rudoviću je, očigledno, cilj diskreditacija oponenta, a ne valjana rasprava o pokrenutoj temi. Uzeo je nekoliko citata iz raznih izvora, tome dodao par novinskih izveštaja i više falsifikata i dobio lošu salatu. U tekstu od 13. avgusta pokušao sam da usmerim diskusiju o efektima globalizacije na pravi put, ka suštinskim stvarima, ali g. Rudović to nije dozvolio i vratio je na čeprkanje po sitnicama. Izgleda da ne može bolje nego da lovi tuđe greške. Međutim, veliki lovac na glavu Boška Mijatovića sam je postao laka lovina, jer je lako bilo odbraniti se od njegovih jeftinih napada i pokazati svo njegovo neznanje i falsifikate. Manjak kompetentnosti ne može se nadoknaditi viškom agresivnosti. Što bi rekli stari Latini: šusteru, ne dalje od cipele!

**

11. Pošto sam, nevoljko, nastavio polemiku sa Rudovićem, osvrćuću se i na poslednji tekst gospođe Golubović (13. avgust). Ona me je pozvala da pročitam brojne knjige (navela je dugačak spisak) kako bih se, valjda, obrazovao i prigrlio njoj drage ideje. Nema potrebe, jer mi diskutujemo o dve sasvim druge stvari. Prva: da li su sloboda i solidarnost u konfliktu. Ja tvrdim da jesu i mislim da o tome nema sumnje. Ukoliko neko uzme od gospođe Golubović da bi dao meni, strada njena sloboda. To je elementarna činjenica, s kojom nema veze eventualna plemenitost motiva redistribucije. Druga: da li "divlji kapitalizam" donosi "pogubne rezultate" i "proizvodi siromaštvo", kako ona tvrdi. Ni ovde nije u pravu, što sam već dokazao brojkama. Da je mekše formulisala tezu – na primer, šta učiniti da svetska ekonomska integracija bude bolji put sa ekonomskog i socijalnog stanovišta nego što jeste – moglo bi se korisnije razgovarati.

Čitanje knjiga, bar kako ja mislim, ne bi trebalo da služi skupljanju citata autoriteta ili "autoriteta" u kojima oni opštim, globalnim ocenama iznose mišljenje sa kojim se slaže gospođa Golubović, već upoznavanju sa činjenicama i boljem razumevanje fenomena. Sa tog stanovišta, uopšte me ne interesuje šta o tržištu i njegovim efektima misle Žižek ili Čomski, jer su diletanti u ovoj oblasti.

12. Na veći broj relevantnih podataka i nalaza koje sam naveo u svom prethodnom tekstu, gospođa Golubović se potrudila i našla svoje. Doduše vrlo skromne. Prvi je navod jednog od direktora UNESCO-a, ali ja ne prihvatam tezu da za našu diskusiju može biti važna ocena jednog činovnika iz organizacije koja se brine o školstvu. Podatak UNDP-a da je jedna grupa zemalja Afrike nazadovala u poslednjoj deceniji je tačan, ali ja nisam ni tvrdio da sve zemlje sve vreme napreduju, već sam pominjao baš podsaharsku Afriku kao najveći problem.

Molio bih gospođu Golubović za argumente da je njihovo nazadovanje posledica globalizacije: dakle, kako je to globalizacija upropastila ove zemlje? Ja ne prihvatam golu tvrdnju da, eto, globalizacija postoji, pa da, samim tim, ona mora da bude kriva za muke većeg broja zemalja podsaharske Afrike. Da nisu one zaostale baš zato što su izbegle globalizaciju? Da nisu dugotrajni ratovi u Angoli ili Kongu i oko njih bar malo doprineli

siromašenju? Ili Mugabe, koji podstiče uništavanje naprednih farmi samo zato što su im vlasnici belci? Zašto Bocvana lepo napreduje, a Nigerija ne, iako je obdarena naftom? A da se, možda, ne radi o očajnim i korumpiranim državnim upravama, odsustvu pravde, lošoj ekonomskoj politici, slabom školstvu, lošoj infrastrukturi itd? Navedite, molim Vas, te podle mehanizme kojima globalizacija negativno deluje na ove, inače uzorne zemlje. Nadam se da me nećete ostaviti bez odgovora kao prethodnog puta – kada sam od Vas tražio definiciju pravedne raspodele.

13. Gospođa Golubović u poslednjem tekstu menja teren polemike i optužuje liberale za preterani ekonomizam, tj. za pristup koji zanemaruje sve ostalo osim ekonomije i tržišta (“žrtvuje sve drugo što je vezano za kvalitet života”).

Evo odgovora. Prvo, šta je prirodnije nego da se o ekonomskim stvarima govori s pozivom na ekonomsku logiku? A, mora se priznati, ekonomski efekti tržišta, državni intervencionizam u ekonomiji, siromaštvo i nejednakost u raspodeli su ekonomski fenomeni par excellence (mada se i sociolozi bavi nekima od njih). Stoga je dobro ostaviti ekonomiju ekonomskim rezonima. Van nje ima mesta i za moral, i za umetnost, i za religije, i za politiku, i za pravdu, i za nauku, i za bezbednost pojedinca, i za čist vazduh, i za ljubav, i za lepotu, pa nije tačna tvrdnja gospođe Golubović da se vasceli život u teorijama liberala podvrgava novčanoj logici. A to što ekonomska pitanja igraju važnu ulogu u našim životima nije posledica ekonomizma liberala, već retkosti dobara i nezadovoljenih potreba velikog broja ljudi.

Drugo, postoji visoka verovatnoća da njeni napadi na tzv. ekonomizam (i globalizaciju) smeraju na veliko širenje državnog intervencionizma i gušenje slobode u ekonomiji, a sloboda je, tvrdo verujem, nužan uslov ekonomskog napretka svih, pa i siromašnih. Nema te preraspodele koja može siromašnima da pomogne onoliko koliko može dobar ekonomski napredak. Drugim rečima, ekonomski rast je najbolja socijalna politika.

Treće, u jednom smislu gospođa Golubović je u pravu: ekonomisti se nalaze u prvim redovima odbrane ideje slobode već više od dva veka. Nikako ne umanjujući doprinos ostalih, na primer Isaije Berlina, Karla Popera ili Roberta Nozika, u XX veku su ekonomisti liberali, poput Fridriha fon Hajeka i Milтона Fridmana, nosili luču slobode u vreme dominacije drugih ideologija (komunizma, fašizma, populizma, socijaldemokratije...). Takva nam disciplina. Hoću reći, osnovni temelj preovlađujuće ekonomske teorije je ideja slobode, što sa nekim drugim društvenim naukama nije slučaj, pa je prirodno da se ekonomska branša nađe u prvim redovima, kako u svetu, tako, evo, i kod nas.

**

14. Od ovih sporenja o elementarnim stvarima, nisam stigao da eksplicitno iznesem svoj stav o globalizaciji. Naime, moj prvi tekst govorio je o odnosu slobode i socijalnih prava, ali je kasniji razvoj diskusije, na inicijativu mojih oponentata, skrenuo priču na globalizaciju. Pokušaću ukratko.

Da prvo definišem sadržaj sadašnje globalizacije, odnosno teme o kojima govorimo. To su spoljna trgovina, strana direktna (investiciona) ulaganja i kretanje finansijskog kapitala. Širenje sloboda neminovno donosi, u dužem roku, ekonomski napredak. Slobodna spoljna trgovina unapređuje međunarodnu podelu rada prema raspoloživosti faktora proizvodnje, a time donosi dobitak svima. Slobodnija strana ulaganja doprinose prevazilaženju oskudice investicija u manje razvijenim zemljama i ubrzavaju njihov razvoj. Slobodnije kretanje finansijskog kapitala takođe snabdeva siromašnije zemlje kapitalom i ujednačava njegovu cenu – smanjuje je tamo gde je visoka (manje razvijene zemlje) i uvećava tamo gde je niska (razvijene zemlje).

15. Ovaj udžbenički stav svakako važi, ali, kako sam rekao, u dužem roku. U kraćem, globalizacija donosi određene rizike da stvari ponegde i ponekad krenu lošim putem. Iskustvo je, na primer, pokazalo da najveće rizike donosi finansijska liberalizacija. Ali, ne zato što je ona loša sama po sebi, već zato što finansijski sistemi mnogih zemalja u razvoju nisu valjano uređeni, pa se nestabilnosti i krize lako mogu javiti. Tome doprinose još dve stvari: psihologija krda kod (mnogih) finansijskih institucija, koja opisuje neoprezno ulaganje kada stvari izgledaju dobro i prebrzo povlačenje kapitala kada se navuku oblaci; i uverenje da će MMF ipak na kraju spasti ulagače i zemlju u krizi (moralni hazard), što podstiče rizična ulaganja.

Postoji jedna istinita doskočica: sa slobodnom trgovinom je kao sa rajem - svi hoće tamo da odu, ali što kasnije. Tako se danas svi zaklinju u ekonomsku integraciju sveta, ali joj mnogi podmeću nogu. Razvijene zemlje su, doduše, bitno smanjile carine, ali koriste druge načine za otežavanje izvoza zemalja u razvoju: postavljaju vrlo visoke standarde kvaliteta proizvoda, daju subvencije nekim granama (primer je poljoprivreda), strogo insistiraju na zaštiti patentnih prava i slično. Sa druge strane, zemlje u razvoju rado bi koristile povoljnosti slobodnog izvoza na tržišta razvijenih zemalja, ali bi još radije zadržale visoku zaštitu svojih tržišta, odnosno domaće proizvodnje. Duh merkantilizma proteran je iz ekonomske teorije pre dva veka, ali je u političkim krugovima i javnosti vrlo živ i dan danas. Samo je jedna zemlja, Estonija, jednostrano ukinula svaku carinsku i vancarinsku zaštitu, kako preporučuju udžbenici, i prošla dobro. (A sada mora da ih vrati radi uključenja u EU.)

Najveća saglasnost vlada kod direktnih stranih investicija, jer su i nerazvijeni i razvijeni zainteresovani za produktivna ulaganja, na obostranu korist. Jedni dobijaju porast dohotka, a drugi investicione prinose. Nikome ozbiljnom više ne pada na pamet da priča o eksploataciji.

Interesantno je primetiti da se, standardno, među elemente globalizacije ne uključuje slobodnije kretanje ljudi, tj. radnika iz siromašnih u razvijene zemlje. A ono bi donelo velike dobitke, kada bi bilo moguće. Međutim, razvijene zemlje vode restriktivnu imigracionu politiku, težeći održanju postojećih nadnica i očuvanju sosptvenog kuturnog profila. Kada bi, međutim, dozvolile slobodnije kretanje ljudi, tada bi nadnice manje kvalifikovanih opale, ali bi se ekonomska aktivnost u njima povećala, a time i dohodak sveta i novozaposlenih radnika iz siromašnih zemalja. Doduše, izvesna zamena za mobilnost radne snage je liberalizacija spoljne trgovine, jer se kroz robu plasira rad radnika iz siromašnih zemalja. Ipak, taj put je sporiji.

16. Otvaranje zemlje za ekonomsku saradnju sa svetom korisno je, ali je još bolje ukoliko se rizici smanje dobrim institucionalnim reformama, odnosno izgradnjom modernog regulacionog okvira i njegovim efikasnim sprovođenjem u oblastima spoljne trgovine, stranih investicija i finansijskih tržišta. To je dobro ne samo za povezivanje sa svetom, već i za domaću upotrebu.

Sa druge strane, domaće slabosti u više zemalja došle su do jačeg izražaja kada su se te zemlje otvorile prema svetu. Umesto koristi, pojavile su se štete. Ipak, problemima nije uzrok povezivanje sa svetom, već domaća nesposobnost da se izvrše reforme i postave dobri ekonomski temelji. Verovatno je, ipak, da će i te zemlje naći snage za potrebno prilagođavanje i da će u dužem roku stati na noge i iskoristiti pogodnosti koje pruža ekonomska integracija sa svetom.

17. Odgovor na pitanje da li ekonomska integracija podrazumeva i političku uvek je sporan. Dosadašnji tok globalizacije nije suštinski podrivao ulogu država, već se delimično ujednačavanje sprovodilo multilateralnim dogovorima. Rezultat je bila, da tako kažem, delimična globalizacija. Uglavnom su ukinute zabrane na sva tri područja, a carine su bitno smanjene. Međutim, ostalo je još dosta prepreka formiranju savršenog svetskog tržišta. Osnovne su regulacione i pravosudne. Likvidiranje i tih prepreka moglo bi se izvesti na dva načina: prvi je stvaranje svetske vlade, a drugi nedemokratski rad vlasti iza leđa naroda. Ne slažem se ni sa jednim. Verujem da bi države i dalje trebalo da igraju odlučujuću ulogu, jer izražavaju raznolikost današnjeg sveta. Ukidanje te raznolikosti samo bi donelo političke, socijalne i kulturne probleme i nije u interesu nikoga. Drugim rečima, globalizacija mora imati granica. Posle izvesne tačke, njeni efekti mogu postati negativni. Stoga verujem da svetu predstoji preispitivanje dalje strategije globalizacije

Sto nema uvek četiri noge¹⁴

Hteo bih da problematizujem nekoliko stavova koje su gospoda Boško Mijatović i Boris Begović iz Centra za liberalno-demokratske studije izneli u seriji polemika na stranicama Danasa. Polemika je otvorila veliki broj značajnih pitanja, koja su, nažalost u polemičkom žaru otišla u drugi plan. Odgovori na upravo ova pitanja imaju posebnu težinu zbog specifične situacije u kojoj se nalazi Srbija i sklopa političkih snaga u njoj. Verovatno bi u nekim drugim okolnostima pitanja uređenja tržišta, redistribucije, slobode i blagostanja imala uglavnom akademski značaj. U Srbiji u ovom trenutku, ova pitanja za sve imaju i egzistencijalni značaj. U zavisnosti od toga koji koncept i koncepciju transformacije društva prihvatimo, nekima sledi zatvor ili život u blagostanju, drugima trajno siromaštvo ili perspektiva pristojnog života.

Teze koje bih hteo da problematizujem su sledeće: a) teza o analitičkoj (per definitionem) vezi slobode i tržišta na koju ukazuje Boško Mijatović u više svojih tekstova; b) teza o neutralnosti i primatu ekonomije i ekonomske logike u individualnom i društvenom životu; c) tezu da socijalna pravda ne postoji i da je takvo stanovište široko prihvaćeno među liberalima. Izvinjavam se čitaocima zbog možda neprimerene zgusnutosti argumentacije, ali zahtevi preciznosti koji su postavljeni u polemici to zahtevaju. Rasprava o argumentima uvek je dosadnija i napornija od ideološkog razmenjivanja fraza i optužbi.

a) U tekstu Ljudska prava protiv slobode (17. jul) B. Mijatović problematizuje socijalna prava, diskvalifikujući ih kao pozitivna prava ("prava na"), čija je suština u širenju državne intervencije na račun slobode pojedinaca. Socijalna, ili pozitivna prava se, navodno, sukobljavaju sa negativnim pravima koja zagovaraju zaštitu pojedinca od države. Čini se da pod negativnim pravima g. Mijatović podrazumeva osnovna građanska, a možda i politička prava. Kažem možda i politička, jer se mnoga politička prava mogu i moraju shvatiti kao pozitivna prava. Međutim, suština razlikovanja i nije u tome. Ovde se očigledno radi o mešanju kriterijuma. Ako uzmemo državnu intervenciju kao kriterijum, sve grupe prava mogu biti shvaćene i kao pozitivna i kao negativna prava, u zavisnosti od formulacije.

Svrha negativnih prava jeste da se ogradi sfera privatnosti u kojoj pojedinac može da deluje prema vlastitom nahođenju i niko, a ne samo država, nema pravo da ga ometa u tome. Negativna prava ne štite pojedinca samo od države, nego i od drugih pojedinaca i grupa. Nasilje nije ništa manje nasilje ako dolazi iz privatne sfere ili sfere civilnog društva. U tom smislu je ne samo dozvoljena, nego i obavezna intervencija države u slučaju da su ova prava narušena. Prema tome, podela na pozitivna i negativna prava ne vrši diskriminaciju između

socijalnih i ostalih prava, mada razgraničava sferu individualnih sloboda, od sfere političkih/javnih sloboda.

Dalje, B. Mijatović dokazuje da su upravo ova socijalna prava odgovorna za ukidanje slobode. Naime, ona zahtevaju "preraspodelu dohotka koji su pojedinci stekli slobodnom delatnošću". Neprihvatljiv je bilo koji pojam pravde koji zahteva preraspodelu dohotka stečenog "slobodnom delatnošću pojedinaca". Socijalna pravda je prazan pojam. Preraspodela je opravdana samo ako je dobrovoljna, ako je privatni čin milosrđa onih koji imaju i žele da daju onima kojim nemaju. "Liberalni tabor (preraspodelu) smatra neopravdanom, jer krši pravo pojedinca na privatnu imovinu." Oduzimanje od jednih, ma koliko imali i davanje drugima je "pljačkanje" slobode. Privatno vlasništvo je, dakle, apsolutno pravo.

Iz ovoga bi trebalo da zaključimo da postoji analitička veza između slobodne delatnosti pojedinca, vlasništva i negativnih prava. Sloboda i društvena pravda ne idu zajedno. To g. Mijatović ilustruje nespretnim primerom odnosa lekara i pacijenta koji nema sredstava da plati za uslugu koja mu je neophodna. Lekar ima pravo da odbije da pruži uslugu i država nema pravo da propiše lekaru obavežu da to učini, jer se time guši individualna sloboda lekara ili nekog drugog na čiji će račun lekarska intervencija biti obavljena. Gušenje slobode je posledica poštovanja socijalnog prava na zdravlje. Iz tog razloga socijalna prava predstavljaju ideološku propagandu čiji je cilj gušenje slobode pojedinca. Međutim, uzmimo npr. pravo na fer suđenje? U koju grupu prava ono spada. Ono je negativno po sadržaju, ali istovremeno zahteva pozitivnu intervenciju države.

Da bi garantovala svakome fer suđenje, država mora da plaća advokata koji će zastupati onoga kome se sudi, ili sudije koje će voditi sudski proces. Opet imamo slučaj preraspodele. Da li ovo znači da ili država ne treba da garantuje fer suđenje ili da je ovo pravo opravdano iz nekih drugih razloga? Koji su to onda razlozi koji opravdavaju kršenje apsolutnosti prava privatne svojine? Da li to može biti tržišna logika?

¹³ Autor je asistent na beogradskom Fakultetu političkih nauka i saradnik Instituta za filozofiju i društvenu teoriju

¹⁴ 11. i 14. oktobar 2002.

G. Mijatović u tekstu od 30. jula kaže sledeće: "Slobodno tržište (je) "sušta" sloboda. Ovo sam zaišta podrazumevao, jer važi per definitionem (kurziv Đ.P). Slobodno tržište jeste neometana sloboda dogovaranja (sic!!!) i ugovaranja pojedinaca i njihovih firmi o svemu o čemu žele i mogu da se dogovore. I to jeste sloboda". Sutradan, u nastavku teksta iznosi još jaču tezu: "pravedna je ona raspodela koja proistekne iz slobodnih dogovora ekonomskih aktera, tj. na slobodnom tržištu". Moguće je ovu vezu uspostaviti na osnovu definicija pravde, slobode i tržišta. Međutim, ne pretpostavlja li se time ono što treba dokazati. Zašto je baš takva raspodela pravedna kako to g. Mijatović tvrdi? Da li sloboda, tržište i pravda takođe koincidiraju po definiciji? Ovo je lagodan način dokazivanja, ali ima malu vrednost. Dokaz se svodi na postuliranje analitičke aparature. Npr. možemo reći da per definitionem što ima četiri noge i da sve sto nema četiri noge nije sto. U tom slučaju bi morali još da smislimo novo ime za predmete koji imaju funkciju stola, a nemaju četiri nogara.

Sledeći argument u prilog tržišta jeste, prema g. Mijatoviću, nemogućnost da se ponudi "analitički jasan" kriterijum preraspodele. Ovaj argument ne stoji. Ne radi se o analitičkoj jasnosti. Verovatno je analitički najjasniji kriterijum za jednaku raspodelu. Radi se o opravdanju kriterijuma. Nešto drugačiji argument, ali sa istom strukturom, možemo pronaći u delimično "pristrasnoj" interpretaciji Erouove teoreme koju nudi g. Begović u tekstu Država u ulozu noćnog čuvara da "nije moguće na demokratski način formulirati konzistentne društvene preferencije" (1. avgust). Radi se o tome da racionalni pregovarači sledeći logiku zadovoljenja najvećeg broja individualnih preferencija ne bi došli do vrednosno neutralnog suda o društvenoj funkciji blagostanja. To bi mogao da učini samo "benevolentni diktator". Usvajanje bilo koje preraspodele bi, dakle, bio vrednosni sud.

Međutim, da li je onda i sud o pravednosti tržišne raspodele vrednosni sud? Za takav sud bi morali navesti dodatne razloge da tržište najbolje obavlja ulogu "benevolentnog diktatora" i najpravednije raspoređuje resurse za zadovoljenja individualnih preferencija. Dokaz da se preraspodela ne može opravdati ekonomskom logikom nije dokaz o pravednosti tržišta, nego dokaz o vrednosnoj prirodi preraspodele. Navodnoj spontanosti tržišta ne možemo unapred dati prednost u odnosu na bilo koju vrednosnu raspodelu.

Ni argument o ekonomskoj efikasnosti ne dokazuje analitičku vezu slobode i tržišta. Argument o uvećanju ekonomskog blagostanja nije argument u prilog slobode, osim u onoj meri u kojoj se na tržištu obezbeđuju resursi za ostvarenje slobodno formulisanog životnog plana. Ekonomske slobode su važan činilac slobodnog i odgovornog formulisanja, sleđenja i redefinisana životnih planova. Potrebno je, međutim, više od toga da bismo zaista bili slobodni. Tržište nije sposobno da obezbedi neutralan okvir u odnosu na raznovrsnost odgovorno formulisanih životnih planova. To pokazuju mnogi problemi koji se ne mogu rešiti tržišnim mehanizmima i koji zahtevaju intervenciju države: problem eksternalija ili onoga što se ne može razmeniti ni za šta (npr. otpad); problem očuvanja životne sredine; problem tradicionalnih i manjinskih kulturnih oblika života; problemi diskriminacije u privatnoj sferi ili problemi nagomilanih istorijskih nepravdi (žene, Romi, marginalne grupe); konačno i najvažnije, pristrasnost u pogledu tipa poželjnih ljudskih sposobnosti i životnih planova, odnosno neosetljivost na istorijske, društvene i prirodne slučajnosti. Ono za šta pojedinac nije odgovoran, to ne bi trebalo da bude njegov hendikep. Društvo ne bi smelo da diskvalifikuje njegove sposobnosti i preferencije u istoj meri u kojoj to čini tržište. Za tu činjenicu je neoliberalizam slep do surovosti.

Svi ovi razlozi čine preraspodelu opravdanom, a privatno vlasništvo kvalifikovanim, a ne apsolutnim pravom. Da je neko pravo kvalifikovano znači da postoje razlozi koji opravdavaju njegovo kršenje, ali i da se moraju precizirati slučajevi kada je kršenje dozvoljeno (npr. kao u slučajevima vanrednog stanja).

b) Ukoliko gospoda Mijatović i Begović hoće da tvrde da će se ekonomija najbolje razvijati ukoliko se poštuju ekonomske zakonitosti i ekonomska logika, onda se izvinjavam i nemam ništa da dodam, niti se osećam kvalifikovanim da raspravljam o tome. Međutim, ova teza zvuči trivijalno. U pitanju je nešto više. To je pretenzija da ekonomija i ekonomska logika imaju primat u društvenom životu. Za sve drugo (politiku, moral i kulturu) ima mesta

izvan i nakon ekonomije. Međutim, to nije rezultat prirode struke kako to g. Mijatović želi da predstavi ("takva nam struka"), nego pretenzije da se čitavo društvo organizuje prema vlastitoj struci. Sklonost da se apsolutizuje, pa čak i totalizuje vlastita struka nije retka. Možda manje opasna u ekonomiji nego npr. u boksu, ali podjednako neopravdana.

Takvo gledište (da se apsolutizuje, pa čak i totalitarizuje vlastita stranka) je posledica gore navedenog analitičkog povezivanja slobode, neprikosновенosti vlasništva i tržišta. Ako pažljivije pogledamo definiciju tržišta koju nudi g. Mijatović "kao neometane slobode dogovaranja i ugovaranja pojedinaca i njihovih firmi o svemu o čemu žele i mogu da se dogovore", videćemo da je pojam preopterećen. Tradicionalno mesto dogovora o npr. važnim političkim pitanjima jeste javnost, a ne tržište. Model slobodne tržišne razmene u ovom slučaju ne daje zadovoljavajuće rezultate. Javnost je takođe mesto gde se razmenjuju argumenti i procenjuje njihova vrednost. Njihova vrednost, međutim, ne zavisi, samo od tržišnih parametara. Ni argumenti u prilog tržišta ne procenjuju se samo tržišnim kriterijumima. Ono se procenjuje i prema moralnim i političkim učincima koje proizvodi.

Zbog toga ono mora odgovarati političkom i moralnom senzibilitetu onih na koje se odnosi.

U argumentaciji moramo voditi računa o vrstama razloga koji opravdavaju određene teze. O ekonomskim pitanjima se raspravlja ekonomskim argumentima, o političkim ili moralnim nekim drugim. Koji argumenti su jači odlučuje, pre svega, politička javnost. Tamo gde nije tako, ekonomski liberalizam i demokratija ne moraju koincidirati, a teško da možemo očekivati i elementarnu političku stabilnost. "Kampanja protiv govora neznanja" koju predlaže g. Begović teško da bi pomogla. Činjenica da neki ekonomski modeli nisu prihvatljivi za većinu, ne govori samo o neobrazovanosti većine (doduše ne govori ni o nekonzistentnosti modela) nego o neprihvatljivosti primene određenog modela u datim okolnostima. Model koji predlažu gospoda iz Centra za liberalno-demokratske studije ima jasne vrednosno obojene političke i društvene implikacije koje većina ljudi u Srbiji opravdano nije spremna da prihvati.

Možemo, dakle, menjati ili model ili ljude. Slobodno tržište je luksuz koji sebi mogu priuštiti samo dovoljno stabilne političke zajednice. Možda je vreme da prihvatimo metodološki savet da računamo sa ljudima kakvi jesu i pravimo zakone kakvi mogu da budu, dakle ne onakvima kakvi nam trebaju da bi naš model bio ostvarljiv.

c) Na kraju, ukratko o svojevršnom falsifikovanju liberalnog nasleđa i svođenja istog na vrednosti ekonomskog liberalizma. Upotreba fraza "liberalni tabor", "mi liberali" ili jednostavno "liberali", ispred rečenice kao što je "mi liberali nikako ne shvatamo šta je ta toliko slavljena pravedna raspodela dohotka" (31. jul) to jeste. Ovakav stav, opet per definitionem, iz "liberalnog tabora" isključuje najveći deo liberalne tradicije (opet sklonost ka totalizaciji vlastitog razumevanja).

Isključen je i autor poput Adama Smita, čija je slika u zaglavlju web stranice Centra za liberalno-demokratske studije.

Pojam pravda je, međutim, i pre i posle Milтона Fridmana pisan bez znakova navoda. Napori koji se poslednjih tridesetak godina čine unutar "liberalnog tabora" da se pomire sloboda i pravda nisu zanemarljivi. Rešenja koja se nude, međutim, polaze od drugačijih metodoloških osnova. Ona ne razrešavaju najpre pojedinca svih društvenih veza, a onda ono što važi za odnose među tako izolovanim pojedincima uopštavaju na nivo kompleksnih društvenih struktura. Ovako inspirisan liberalizam društvo posmatra kao kontinuirani sistem saradnje i teži očuvanju i unapređivanju shema saradnje uz maksimalno moguće poštovanje individualnih sloboda. I bogati su bogati delimično zahvaljujući implicitnoj ili eksplicitnoj saradnji drugih. Oni koji su imali manje sreće na genetskoj i društvenoj lutriji, stoga, zaslužuju neko obeštećenje.

Ne zato što su siromašni, nego zato što je potreban njihov pristanak da bi sistem funkcionisao. Bez toga, u njihovom najboljem interesu jeste da ruše sistem koji ih dovodi u takav položaj. Građanski rat je samo najradikalniji oblik nasilne društvene preraspodele. Osnov za preraspodelu, dakle, nisu proizvoljno određena mera solidarnosti ili osećaj milosrđa, nego činjenica da su svi pojedinci članovi kontinuiranog sistema saradnje i da treba to i da ostanu. Milosrđe i dobrotvorstvo u složenim sistemima saradnje nisu dovoljni da bi se pacifikovao društveni život. Još je Mil konstatovao da se dobrotvorstvo ostvaruje ili previše ili premalo. Neki dobiju previše, a neki premalo. Zbog toga nam je potrebna pravda koju će sprovesti društvene ustanove.

U ovom svetlu lakše ćemo videti opravdanost zahteva da lekar u nekim slučajevima pomogne pacijentu i pre provere njegove kreditne sposobnosti, ali i druge pozitivne obaveze koje imamo prema drugim ljudima.

Tržište nije nikakav prirodni niti spontani oblik regulisanja odnosa među ljudima. Ono je, kao i mnogi drugi paralelni oblici saradnje, uređeni društveni konstrukt. Ono ima ograničenu primenu i zavisno je od mnogih paralelnih shema saradnje koje važe u politici ili društvenom životu. Stoga nam je potrebna politička intervencija kako da bismo očuvali slobodu ekonomskog delovanja i efikasnost tržišta, ali i da bismo zaštitili druge oblike društvenog života od tržišnog imperijalizma.

Gospodin Đorđe Pavićević priključio se raspravi koju Boris Begović i ja vodimo sa nekoliko drugih učesnika na stranicama Danasa evo tri meseca. U nastavcima od 11. i 14. oktobra, Pavićević je naveo da će problematizovati tri moje teze, pa ću se i ja njih držati.

Prvo, o definicionoj vezi slobode i tržišta. Da, ja verujem i tvrdim da su (ekonomske) slobode i tržište sinonimi, jer se pojam tržišta standardno definiše ekonomskim slobodama pojedinaca i njihovih organizacija. I ne vidim šta je tu sporno. Kolega Pavićević se s time ne slaže, ali, začudo, ne pokušava da dokaže da je moje shvatanje pogrešno, već se u nastavku odeljka bavi pitanjem da li je dobro razlikovati pozitivne i negativne slobode, odnosno ljudska (građanska) i socijalna prava. Ta tema je, verujem, dobro rešena u političkoj teoriji, bar posle Isaije Berlina, pa verovatno ne bi trebalo gubiti vreme na nju, ali ću izneti nekoliko napomena.

Đorđe Pavićević suprotstavlja mom razlikovanju pozitivnih (socijalnih) i negativnih prava (osnovnih ljudskih) dva primera/pitanja - o zaštiti od nasilja i o pravu na fer suđenje – i tvrdi da su to pozitivna prava koja, prema mojoj klasifikaciji, znače narušavanje slobode (negativnih prava) pojedinca, odnosno državnu intervenciju u privatne poslove protiv koje sam ja. Bojim se da je pogrešio. Nikada nisam rekao, a ni pomislio, da država ne treba da postoji. Naprotiv, njen osnovni posao baš je zaštita slobode pojedinca od ugrožavanja od strane drugih pojedinaca, dakle uloga “noćnog čuvara”. Da li se tom intervencijom ugrožava sloboda pojedinca? Ne, već se čuva. Znači, ne mislim da svaka akcija države predstavlja ugrožavanje slobode, kako želi da mi pripiše g. Pavićević, već razlikujem zaštitu privatne sfere pojedinca koju pruža država od ugrožavanja te iste privatne sfere od strane te iste države. Prvo je dobro, a drugo nije, bar po mom mišljenju. Naravno, možemo se sporiti o tome gde bi trebalo da se nalazi granica između privatne i javne sfere, ali to za ovu diskusiju nije relevantno: bitno je razlikovanje javne i privatne sfere (o tome, verujem, nema spora) i razlikovanje intervencija države radi zaštite privatne sfere i radi širenja socijalnih prava u privatnoj sferi (ovde, očigledno, postoji spor).

Na moju tvrdnju da naše pristalice teorije “socijalne pravde” ne nude analitički jasnu definiciju socijalne pravde, odnosno pravedne (pre)raspodele dohotka, Pavićević odgovara sa “ne radi se o analitičkoj jasnosti... radi se o opravdanju kriterijuma”. Bojim se da je i ovde pogrešio. Da bi se nešto valjano moglo opravdati mora se prethodno jasno definisati, mora se znati o čemu se govori. U tom smislu moj zahtev za analitički jasnom definicijom predstavlja razuman zahtev svakome ko se zalaže za preraspodelu. Ovde ne tražim numerički izraz, već principe na kojima se zasniva valjana (pre)raspodela. Priča mnogih levičara da je potrebna još veća preraspodela dohotka od sadašnje a da se ne zna zašto i još koliko - zaista je prazna priča. Ja bih, iz edukativnih razloga, mogao da iznesem nekoliko alternativnih i ozbiljnih teorija raspodele i čak da ih argumentovano branim, ali neću da radim posao svojih oponentata. Zato ima smisla zahtev kolege Begovića “knjige u šake”, tj. prostudirajte pa se javite. Tek pošto se prodiskutuje ili, bar, iznese teorija pravedne raspodele, moguće je smisljeno napraviti drugi, i to teži korak – utvrditi sadašnje stanje stvari i uporediti ga sa idealnim, pa reći: sadašnje stanje valja ili ne valja, a zatim i predložiti eventualnu korekciju raspodele. A ne stalno tražiti dodatnu preraspodelu, i još tvrditi da je to očigledno opravdano. Ozbiljna diskusija zahteva ozbiljan pristup.

Deo teksta g. Pavićevića o ekonomskoj efikasnosti nisam razumeo. Možda se radi o konfuziji, kako mi se čini, a možda o mom nerazumevanju filozofski formulisanih argumenata moga oponenta, budući da sam ja ekonomista. Dobar primer je sledeća Pavićevićeva rečnica: “Tržište nije sposobno da obezbedi neutralan okvir u odnosu na raznovrsnost odgovorno formulisanih životnih planova”. Ne shvatam šta ovde znači “neutralan okvir”, niti “u odnosu na raznovrsnost”, niti “odgovorno formulisan”, niti “životni plan”. Možda je hteo da kaže da tržište favorizuje neke pojedince na račun drugih, ali nisam siguran.

Bilo kako bilo, ja sam sklon da branim ideju slobode na oba poznata načina – i kao fundamentalnu vrednost iznad svih ostalih i kao politički i ekonomski sistem koji daje najbolje rezultate. Malo o ovom drugom. Đorđe Pavićević, kako bi pokazao da tržište ne može rešiti sve ekonomske probleme, navodi ekonomistima dobro poznati problem eksternalija, uključujući i zaštitu životne sredine, kao primer područja gde je državna intervencija nužna. To je klasičan i pomalo zastareo stav teorije blagostanja iz prve polovine XX veka. Noviji doprinos (nobelovac Coase) kaže da je moguće rešavati problem eksternalija na potpuno privatni način, pregovaranjem tangiranih aktera. Pošto Coaseova teorema, kao i svaka druga, počiva na određenim pretpostavkama, može se u nekim situacijama iz praktičnog života pokazati nedovoljnom. Ukoliko je to slučaj, tj. kada tržište ne funkcioniše savršeno, izgleda da nema druge nego da se država umeša. Međutim, ni država ne funkcioniše savršeno (videti teoriju javnog izbora nobelovca Bjukenena), pa ostajemo sa žalosnim izborom kojoj grešci da se priklonimo – tržišnoj ili državnoj. Drugim rečima, iz činjenice da tržište u nekim slučajevima

---

¹⁵ 28. oktobar 2002.

ne funkcionise dobro uopšte ne sledi da je dobro da država intervenise, pošto, u opštem slučaju, nema garancija da će njena greška biti manja od tržišne. Bar smo svi mi svedoci nesavršenosti države i njenih politika.

Drugo, o primatu ekonomije i ekonomske logike. Đorđe Pavićević mi pripisuje totalitarne ekonomističke namere, kao ranije Zagorka Golubović, tj. da težim da sve u životu i svetu podvrgnem ekonomskoj logici (“pretenzija da se čitavo društvo organizuje prema vlastitoj struci”). To, jednostavno, nije tačno. Čini mi se da g. Pavićević nije pročitao neke delove mojih tekstova koje komentariše. U njima jasno kažem da verujem da ekonomskoj logici valja prepustiti ekonomiju, a da “van nje ima mesta i za moral, i za umetnost, i za religije, i za politiku, i za pravdu, i za nauku, i za bezbednost pojedinca, i za čist vazduh, i za ljubav, i za lepotu”. Ako se ne varam, ovde sam bio sasvim jasan i primedba Pavićevića nema smisla. Drugačije rečeno, uopšte nemam ambiciju da sve objasnim ekonomskom logikom. Moja rečenica koju dva puta citira Pavićević – o slobodi dogovaranja i ugovaranja na tržištu – odnosila se na ekonomske slobode i ekonomska dobra, što je jasno iz konteksta. Drugim rečima, tržišne, ekonomske slobode su podskup skupa sloboda.

Moram da podvučem jednu zanimljivu crtu iz teksta g. Pavićevića. Naime, on, govoreći o pitanjima iz ekonomije, morala i politike, kaže: “koji su argumenti jači odlučuje, pre svega, politička javnost”. Ja sam, izgleda naivno, verovao da o snazi argumenata odlučuje kompetentno, razumno rezonovanje, ali g. Pavićević, gle čuda, zastupa tržišni fundamentalizam i govori kako o moralnim i ekonomskim pitanjima odlučuje političko tržište (=politička javnost). Dakle, ne zastupam ja tržišni ili ekonomski imperijalizam, već, izgleda, g. Pavićević.

Interesantna je i tvrdnja g. Pavićevića da “većina ljudi u Srbiji nije spremna da prihvati” “model koji predlažu gospoda iz Centra za liberalno-demokratske studije” (Begović i ja smo članovi tog centra). Budući da u Srbiji do sada nije organizovan referendum sa pitanjem “da li prihvatate model CLDS-a?”, nije mi jasno odakle Pavićeviću sigurnost da iznese takvu tvrdnju. Možda iz odličnih rezultata koje na izborima postižu levičarske partije?

Treće, o (ne)postojanju socijalne pravde. Dok sam ja krajnje skeptičan prema ideji socijalne pravde, g. Pavićević je njen zagovornik. Svoj stav ovde argumentuje na korektan način – pozivanjem na potrebu saradnje svih u demokratskom sistemu kako bi on najbolje ili najlakše funkcionisao. To je moderna i popularna ideja konsenzualne demokratije. Ipak, ja se ne slažem sa njom, jer verujem da je bolje zasnovati društveni život na jasnim i pravednim pravilima, a ne na stalnom cenjkanju između brojnih segmenata društva. A konsenzualna demokratija je baš to – permanentan sistem pregovaranja partikularnih grupa o podeli kolača, zasnovan na njihovom broju glasova, političkom taktiziranju i marketingu, a ne na razumnim načelima.

Da ne ulazim u opširnu diskusiju, navešću samo dva zaključka. Prvo, g. Pavićević se i ovde zalaže za tržišno rešenje (=ekonomski imperijalizam), jer je konsenzualna demokratija po definiciji izraz političkog tržišta, a ja za moralno rešenje, tj. za utemeljenje društva i države na dobrim načelima, bar kako ih ja vidim. I drugo, ideje slobode i demokratije su i dalje, sve od vremena klasika liberalne misli, u stanju napetosti, što nije čudno kada se zna da većina glasača ima ispod prosečan dohodak. Srednji člasač odlučuje o rezultatu izbora, a on je obično sklon redistributivnim strategijama. Na to računaju naši levičari. I zato liberali predlažu pravila koja bi zaštitila slobode pojedinaca od zloupotrebjene države.

Život pod pritiskom tržišta¹⁷

U polemici koja se već nekoliko meseci vodi na stranicama lista Danas između Boška Mijatovića i Borisa Begovića sa jedne, i Zagorke Golubović i Đorđa Pavićevića sa druge strane, fokusiraću se na pitanje društvene pravde, odnosno pitanje "šta je pravedna država". Moje gledište je u suprotnosti sa onim što zagovara Boško Mijatović.

Mijatović kaže kako je koncept društvene pravde nejasan (28. oktobra). Meni nije jasno na osnovu čega on to tvrdi. U savremenoj političkoj filozofiji ima već dosta pokušaja da se definiše koncept pravde. Iz ovih pokušaja proizašli su različiti koncepti pravde, pa tako libertarijanci imaju svoje shvatanje pravde, egalitarni liberali svoje, utilitaristi svoje, a multikulturalisti i komunitaristi svoje. Iz ovih različitih teoretskih pokušaja, međutim, nikako ne proizlazi da je koncept društvene pravde nejasan, već samo da među teoretičarima ne postoji jedinstvo u pogledu toga koji je koncept ispravan.

Ako bi se uzelo da iz nejedinstva u pogledu jedinstvene koncepcije pravde proizlazi kako je koncept pravde nejasan u načelu, onda bi to morao da bude slučaj sa gotovo svakim teoretskim konceptom političke filozofije i političke teorije kao što je država, suverenost, demokratija, sloboda, jednakost, ljudska i manjinska prava itd.

Sušтина spora koji se od početka '70-ih godina vodi u političkoj filozofiji, dakle, nije u tome da li je koncept jasan ili nejasan, već koji je od ponuđenih koncepata moralno superiorniji. Grubo govoreći, libertarijansko gledište, koja zastupa Mijatović i ljudi u Centru za liberalno-demokratske studije, uzima da je pravedno društvo ono u kome se društvena raspodela vrši na osnovu tržišnih kriterijuma. Ako na tržištu uspem da zaradim milion dolara, dužan sam da državi dam samo onoliko koliko je potrebno za održavanje vojske i policije, i sigurnosti primene ugovora. Sve preko toga svodi se na prinudni rad. Egalitarni liberal, nasuprot tome, tvrdi da država ima više prava prilikom zalaženja u ono što sam zaradio na tržištu. On ne osporava tržište, ali smatra da je ono nepravedan vrhovni kriterijum za osiguranje društvene pravde.

Otuda dolazi da država ima pravo da proširi poresku osnovu: osim poreza na oružanu silu, sudstvo i administraciju, država kupi porez da bi održavala javne škole, bolnice, obezbedila razne oblike socijalnih davanja itd, odnosno pomogla onima koji su manje sposobni da se snađu na tržištu i nalaze se u lošijem položaju.

Ovo su, najpojednostavnije rečeno, dva suprotstavljena koncepta pravde koji svoje izvorište imaju u liberalnoj misli. Iz ovoga, međutim, još uvek ništa ne znamo o tome koji je od njih pravedniji. Da bi se to utvrdilo, potrebno je da se naglasi da liberalna teorija koncept pravde izvodi iz ideala autonomije ličnosti. Suština ideala autonomije je u ovome: pojedinci moraju da imaju mogućnosti da autonomno formiraju, menjaju, i ostvaruju svoje životne planove. Da bi to bilo moguće, potrebno je da svako ima određenu količinu resursa koji mu omogućuju da svoje životne planove ne usvaja i ne sprovodi pod bilo kakvom vrstom pritiska, prisile, nužde itd. Iz ovoga se već jasno vidi zbog čega tržište ne može biti vrhovni kriterijum raspodele dobara.

Posledica tržišnih odnosa je da su neki društveni slojevi sistemski privilegovani prilikom formulisanja i ostvarivanja svojih životnih ciljeva, dok se drugi u tome suočavaju sa sistemskim preprekama.

Pozivanje na univerzalnost autonomije ličnosti ruši Mijatovićevu tezu da je zahtev za većom distribucijom "prazna priča". To dolazi otuda što je liberalno gledište karakteristično po tome što sve ljude vidi jednakima u jednom fundamentalnom smislu: svi, a ne samo neki imaju pravo na autonoman život. Ako se pojave okolnosti koje ljudima onemogućuju da vode autonoman život, a ne padaju u polje njihove lične odgovornosti, država ima obavezu da takve okolnosti eliminiše ili umanjí njihov negativan efekat na autonomiju pojedinca.

Libertarijanac, kakav je Mijatović, na ovo po pravilu odgovara da je loš položaj svakog pojedinca njegova privatna stvar. Izjava uopšte ne iznenađuje s ozbirom na to da dolazi od nekoga ko smatra da se sloboda pojedinca "standardno definiše ekonomskim slobodama".

Ali svako ko ovo kaže odbacuje ideal autonomije ličnosti koji predstavlja polaznu osnovu bilo koje varijante liberalne teorije.

Da libertarijanci imaju slabe argumente protiv egalitarnog liberalizma svaki put kad se oslone na kriterijum tržišta, pokazalo se i u teoriji. Otuda nije čudo da je poslednji sveobuhvatan teoretski napor da se pokaze kako je libertarijanizam moguće saglasiti sa autonomijom ličnosti pokušán daleke 1974, kada je Robert Nozik objavio svoju kritiku egaliranih principa pravde. Indikativno je da se i sam Nozik odrekao svojih

¹⁶ Autor je istraživač na G17 Institutu.

¹⁷ 6. novembar 2002.

libertarijanskih gledišta, a nakon toga u političkoj filozofiji nije bilo pokušaja da formuliše koncept pravde koji bi predstavljao alternativu egalitarnoj teoriji. (Danas se otuda u političkoj filozofiji više ne vodi polemika između libertarijanaca i egalitarnih liberala, već između multikulturalista i liberala, i to ne oko pitanja raspodele, već oko pitanja identiteta i neutralnosti države.

Libertarijanac Mijatović se, međutim, sam proglasio nekvalifikovanim za ovu temu, pa nije neophodno da o njoj ovde kažem nešto više. Bez obzira na to, današnji teoretski i praktični naponi koji dolaze od pojedinaca koji su bili, ili su još uvek okupljeni oko Centra za demokratsko liberalne studije, su hvale vredni. Srpski libertarijanci će možda uspeti u onome u čemu američki i evropski nisu. Njihova arogantnost je svakako dobra karakterna osobina za takvo jedno preduzeće.

Cenjkanje o slobodama noćnog čuvara¹⁸

Gospodin Boško Mijatović i gospodin Boris Begović već nekoliko meseci pokušavaju da čitaoce lista Danas ubede da je tržište najbolji poznati društveni mehanizam za ostvarivanje sloboda pojedinca. Mijatović je u svom poslednjem tekstu (28. oktobra) osporavao moju argumentaciju pa ću pokušati da je odbranim. Begović je u svom tekstu (29. oktobra) iskoristio svoj Autoritet i Znanje kao garanciju da moja argumentacija nije tačna. Protiv toga nemam šta da kažem.

Zbog prostora neću odgovarati ni na one primedbe koje su van linije osnovnog toka argumentacije. Nemam nameru da polemishem (niti imam nameru da to u buduće činim) nego da obrazložim argumente. Smatram da je neoliberalizam loša politička teorija jer tržište može guštiti slobode kao što ih može unapređivati. Upravo zato su potrebni redistributivni društveni mehanizmi koji koriguju ishode tržišne razmene. Tržište može biti slobodno onoliko koliko je ekonomija nezavisna ili važnija od ostalih značajnih sfera društvenog života. To je mnogo manje nego što neoliberali pretpostavljaju.

O ekonomiji i politici: Poželjan oblik države je, prema shvatanju neoliberala, minimalna država. Svrha takve države je, u krajnjem, da bude noćni čuvar fizičkog života ljudi i pravila tržišnog ponašanja. U takvoj državi ekonomske slobode imaju istaknuto mesto uprkos Mijatovićevom tvrdjenju da su one samo podskup šireg skupa sloboda. Država je dužna da štiti samo njih. Dakle, nije reč samo o ekonomskoj teoriji, nego o političkoj teoriji zasnovanoj na ekonomskim načelima. Na to g. Mijatović odgovara da izvan ekonomije ima "mesta i za moral i za umetnost, i za religije, i za politiku i za pravdu, i za ...". Mijatović odbija da vidi dve stvari. Jedno je razlika između javnog i privatnog sleđenja određenih sloboda, a drugo je potencijalni konflikt između različitih vrsta sloboda.

U konkretnom slučaju, opravdana je upotreba političke prinude da bi se zaštitio dobitak na tržištu, ali nije opravdana da bi se dobitak rasporedio prema nekom drugom načelu pravde, jer njega možemo slediti samo privatno. Dobri primeri za društveni "konflikt sloboda" su zabrane "govora mržnje", "govora neznanja" itd.

Ukoliko sve važne ljudske slobode načelno imaju istu društvenu vrednost, onda dobra teorija treba da otkrije "najobuhvatniju shemu sloboda" u skladu sa jednakim slobodama svih (Hart, Dvorkin, Rols). Ne postoji jedna "okvirna" sloboda, pa prema tome to ne može biti ni ekonomska sloboda. Ukratko, ni tržišni ishodi ne mogu imati pravo posebne zaštite.

O javnosti: G. Mijatović je u pravu kada kaže da ovo pitanje između ostalog zavisi od razgraničenja područja privatnog i javnog. Ali ne samo od toga. Važno je kako se razgraničenje uspostavlja i postoji li "propusnost" između dveju sfera, preciznije, na koji način neka "privatna pitanja" mogu postati javna? Relevantno pitanje je da li država treba da dozvoli da građanin nizom dobrovoljnih tržišnih razmena bespovratno izgubi nezavisnost (i u krajnjem slučaju stupi u ropski odnos).

Smatram da je opravdano da država garantuje niz građanskih i političkih prava, i radi zaštite ličnih sloboda građana, i radi vlastitog funkcionisanja. U protivnom, prevagnuo bi ili uticaj političke moći na lični život (u slučaju zamene ekonomskih sloboda političkim privilegijama) ili uticaj društvene moći na politiku (u slučaju zamene političkih prava povećanjem materijalnog blagostanja). I jedna i druga mogućnost su opasne i vode do

samoukidanja sloboda. Socijalizam dopušta razmenu u prvom smeru, a neoliberalizam u drugom. Hitler je vešto koristio obe mogućnosti da bi došao na vlast.

Mijatović izjednačava političku javnost i političko tržište (politička javnost=političko tržište) čime otvara mogućnost za razmenu sloboda. Ja to ne činim. Dakle, reći da je politička javnost nadležna da reši neka pitanja, nije isto što i (politički) tržišni fundamentalizam za koji me u tekstu kritikuje. Jednako učešće u političkoj javnosti podrazumeva neupitnost individualnih sloboda, a ne cenkanje o slobodama. Politika, kao i ekonomija, mora imati određen stepen autonomije, a obe moraju biti podvrgnute moralnoj proceni. To je g. Mijatović mogao saznati i da je pažljivije pročitao knjigu Dz. Gausa koju u jednom od svojih radova citira.

O moralu, politici i procedurama: G. Mijatović piše: "Kada tržište ne funkcioniše savršeno, onda izgleda nema druge nego da se država umeša. Međutim, ni država ne funkcioniše savršeno ... pa ostajemo sa žalosnim izborom kojoj grešci da se priklonimo - tržišnoj ili državnoj". G. Mijatović se priklanja tržišnoj. Slobodno tržište i minimalna država za neoliberalne predstavljaju utemeljenje društva i države na dobrim moralnim načelima. Kada je nešto rezultat tržišnih razmena, onda je to moralno. Kada je isto to rezultat intervencije

države, to nije prihvatljivo. U prvom slučaju niko nije kriv, svi su dobili ono što su zaslužili, a to je pravda. Na primer, niko nije kriv za smrt oko milion i po ljudi i izbegništvo oko milion njih u vreme "irske gladi" (1846-1851) uprkos tome što se takav ishod mogao sprečiti državnim intervencijom.

---

¹⁸ 13. novembar 2002.

Jedan poznati historičar o tome piše: "Teško je preceniti uticaj laissez-faire na postupanje prema Irskoj tokom perioda gladi. To (slobodno tržište) je bila jedina stvar koja je mogla učiniti racionalnim očigledno okrutno ponašanje britanskih ministara." Da je tako potvrđuje tadašnji engleski pomoćnik ministra finansija koji poručuje šefu Komiteta spasa u Dublinu: "Ne ohrabrujte ideju zabrane izvoza, savršeno slobodna trgovina je ispravan kurs".

Pojedinci mogu umirati usled nedelovanja države, i zbog njenog delovanja (više miliona ljudi umrlo je od gladi u Ukrajini tokom nacionalizacije). Da li je ovaj nesrećni izbor *conditio humana* ili imamo dobrih razloga da ograničavamo slobodu učesnika na tržištu? Smatram da takvi razlozi postoje i da su moralne prirode. U njihovoj osnovi je izbegavanje visoke "moralne cene" primene tržišnih kriterijuma po grupu ljudi koji su prinuđeni da stupaju u nerecipročne odnose na tržištu. Pitanje je: na koji način se pravednost tržišnih procedura prenosi na pravednost ishoda, a ne da li je ishod pravedne raspodele pravedan? Bez odgovora na ovo pitanje ne možemo reći koja procedura je pravedna, a neoliberalizam nema odgovor na ovo pitanje.

Ovaj uvid je doveo do velikih promena u liberalnoj teoriji sedamdesetih godina. Prema najpoznatijoj teoriji ovog tipa, Rolsovoj teoriji pravde, možemo reći da je procedura pravedna samo ukoliko u pozadini stoji sistem nepristrasnih društvenih ustanova koji prenosi pravednost procedure na pravednost ishoda. Cilj ovih ustanova jeste da obezbede da se društvena saradnja nikada ne prekine niti pretvori u nešto drugo, odnosno da omogući

da se društvena igra (uključujući i onu tržišnu) uvek iznova ponavlja prema istim pravilima. U ovom smislu Roslovi principi (ako se ispravno shvate) mogu poslužiti kao dobar polazni kriterijum za preraspodelu.

Ne znam na koji je način g. Mijatović došao do zaključka da je moje normativno polazište konsenzualna demokratija, posebno u onako karikiranom obliku. Isto polazište dele i mnogi liberali. Gotovo doslovno takvi stavovi se mogu naći kod Hjuma, kasnije kod Rolsa, a nakon njega kod velikog broja liberalnih autora. Ideja je jednostavna: za stabilnu liberalnu državu neophodno je dobro uređeno društvo. U protivnom ili država neće moći da garantuje slobode pojedincima ili će ih sama ugrožavati. Zbog toga "osnovna struktura društva" mora biti uređena tako da koriguje tržišnu raspodelu u svrhu održavanja trajne "sheme društvene saradnje". Tržišni ishodi koji reprodukuju nejednakost početnih položaja usled istorijskih, društvenih i bioloških slučajnosti, dopuštaju mogućnost neograničenog narastanja nejednakosti i mogu ugroziti svaki sistem saradnje.

Država koja vrši preraspodelu prema ovako shvaćenom pojmu pravde nije država blagostanja. U takvoj državi ne postoji nikakvo konačno merilo blagostanja prema kome država obavlja preraspodelu. Radi se o proceduralnoj pravdi koja uzima u razmatranje čitav proces društvene razmene a ne samo jedan njen deo.

Opravdanje određenog stepena preraspodele je zajednički element savremene socijaldemokratije i savremenog liberalizma. Razlika između ovih teorija je danas mnogo manja nego ranije (npr. Habermas i Rols). Zbog toga bi g. Mijatović i g. Begović mogli pazljivije da razmotre argumentaciju za to, te prestanu u svakome da iznalaze levičara i paternalistu i arogantno ponavljaju kvazilenjinističku mantru "učiti, učiti i samo učiti". Pardon, "knjige u šake".

U podužu diskusiju o liberalizmu i socijaldemokratiji na stranicama Danasa, za koju sam se nadao da je završena, uključio se i Dušan Pavlović iz G-17 instituta (6. novembar) komentarom moga navodnog stava o društvenoj pravdi. Da pogledamo o čemu je reč.

Prvo, o tome šta sam zaista rekao i šta mi Pavlović pripisuje. Na početku piše: "Mijatović kaže kako je koncept društvene pravde nejasan (28. oktobra). Meni nije jasno na osnovu čega on to tvrdi".

U tekstu koji pominje Pavlović ja sam rekao sledeće: "naše pristalice teorije 'socijalne pravde' ne nude analitički jasnu definiciju socijalne pravde", a to je sasvim drugačija tvrdnja od one koju mi pripisuje Pavlović. Iz poređenja dva navedena citata to je sasvim jasno, jer ja govorim o rezonovanju naših levičara, a on mi pripisuje opšti stav. Da se naši levičari pozivaju na ideje Rolsa, Dvorkina ili Beriija i da ih valjano koriste, moja pomenuta primedba bila bi neutemeljena. Ali, oni to ne čine.

Zatim, videli smo, Pavlović kaže da mu nije jasno na osnovu čega tvrdim to što tvrdim. Ni tu nema misterije. Kako sam već napisao u istom pasusu, "priča mnogih levičara da je potrebna još veća preraspodela dohotka od sadašnje a da se ne zna zašto i još koliko - zaista je prazna priča". Nigde argumenata kod naših levičara, već samo podrazumevanje. Da dodam da iz teorija pravedne raspodele egalitarnih liberala, na koje se poziva Pavlović, ne sledi ni neograničena, ni slobodna redistribucija, a stoga ni opšti, olaki zahtevi za jakom redistribucijom ne mogu da stoje. I Rols, glavni zastupnik egalitarnog liberalizma, vrlo se trudio da redistribucija koju predlaže ne ugrozi podsticajnost sistema, odnosno da ne odvrati pojedince od napornog rada i preduzetništva u očekivanju odgovarajuće nagrade. A meni nije jasno šta Pavloviću nije jasno.

Da sam svestan postojanja različitih teorija pravedne raspodele svedoče moje reči iz istog pasusa pomenutog teksta da bih "mogao da iznesem nekoliko alternativnih i ozbiljnih teorija raspodele i čak da ih argumentovano branim, ali neću da radim posao svojih oponentata". Drugim rečima, nisam tvrdio da alternativne teorije pravedne raspodele ne postoje ili da su nejasne, već da ih naši levičari ne znaju i ne koriste. Ovu poslednju tvrdnju dovelo bi u pitanje saznanje da Dušan Pavlović poznaje teorije pravedne raspodele i da je levičar. Ukoliko se to pokaže istinitim, priznaću da bar jedan levičar zna šta govori.

Pavlović, dalje, kaže da Mijatović "smatra da se sloboda pojedinca 'standardno definiše ekonomskim slobodama'". To nije istina, tj. citat je potpuno nekorektan i trebalo bi, valjda, da dovede čitaoce u zabunu. Ja sam rekao da se "pojam tržišta standardno definiše ekonomskim slobodama", a to je nešto sasvim drugo od onoga što mi Pavlović pripisuje. Dakle, ja tvrdim da se tržište, a ne sloboda pojedinca, "standardno definiše ekonomskim slobodama". Nadam se da je ovo bila nenamerna Pavlovićeva greška.

U polemikama u Danasu previše vremena moram da potrošim na dokazivanje da nisam rekao ili pomislio ono što mi oponent pripisuje, što je, verujem, dosadno čitaocima, a meni zasigurno. No, takvo dokazivanje je nužno i predstavlja suprotstavljanje kod nas raširenom maniru olakog, čak ošljarskog pisanja, ili, još gore, namernog pogrešnog navođenja i interpretiranja oponentovih stavova kako bi se s njim lakše izašlo na kraj.

Drugo, o Pavlovićevom načinu dokazivanja. On olako tvrdi da sam libertarijanac i iz toga izvodi konsekvence koje su važne za diskusiju. Ja se nikada nisam deklarirao kao libertarijanac, niti moj jedan jedini navod Nozika tokom ove cele diskusije garantuje da sam baš to. Izgleda da Pavlović bolje od mene samoga zna kakav sam ja to liberal.

Pavloviću je potrebna tvrdnja da sam libertarijanac da bi mogao da sprovede sledeći dokazni postupak: Mijatović je libertarijanac; u debati iz 1970-tih godina egalitarni liberali pobedili su libertarijance; ergo, Mijatović nije u pravu. Na Pavlovićevu žalost, problem nije samo u pitanju da li sam ja libertarijanac ili nisam, već i da li su egalitarni liberalni pobedili libertarijance. On misli da jesu, ali ja ne delim njegovo mišljenje. Pošto mi Pavlovićeva reč ne predstavlja dovoljan dokaz, a pretpostavljam ni obaveštenim čitaocima, voleo bih da je potkrepim nečim ubedljivijim. Jedino što liči na argument je Pavlovićeva radosna objava: "indikativno je da se i sam Nozik odrekao svojih libertarijanskih gledišta", što bi trebalo da bude ekser u kovčeg libertarijanizma. Istina je, međutim, da Pavlovićeva tvrdnja jednostavno ne stoji: Nozik se nije odrekao svoje teorije. A šta je stvarno "priznao"? Da ispravljanje starih nepravdi (pljački, prevara, nasilja itd) nastalih tokom prethodnih nekoliko hiljada godina može biti izvedeno metodom koji je različit od njegove osnovne, pravedne sheme na tržištu zaslužene zarade. Znači, postoji više teorija pravedne raspodele, a dve među njima su libertarijanska i egalitarna liberalna. I obe su žive i zdrave, hvala bogu, i nadmeću se i dalje, ne obazirući se na usumnjeno mišljenje da jedna od njih više nije relevantna. Dakle, Pavlovićev silogizam ne valja, jer ne stoje ni prvi ni drugi član, a samim tim ni treći, zaključni.

---

¹⁹ 14. novembar 2002.

Alternativni Pavlovićev dokazni postupak da nisam u pravu takođe je netačan. Naime, on kaže: “ideal autonomije ličnosti... predstavlja polaznu osnovu bilo koje varijante liberalne teorije”, što je tačno. Ali, on zatim reinterpreтира opšti pojam autonomije kao pravo na samoostvarenje pojedinca, pa i onda kada taj pojedinac ne poseduje resurse (ne samo finansijske, već i u talentima i drugim sposobnostima) dovoljne za samoostvarenje. Manjak resursa dužna je, kako misli Pavlović, da nadoknadi država. E, ovo već nije opšteprihvaćena ideja u liberalnoj misli, već stav samo jedne struje unutar američkog egalitarnog liberalizma. Čak ni njihov glavni predstavnik Rols ne misli tako i ne brani svoj koncept pozivanjem na nužnost samoostvarenja. A klasičnim liberalima i libertarijancima takvo stanovište svakako nije blisko. Još im je dalje stanovište Ronalda Dvorkina, onog među egalitarnim liberalima koji se zalaže za pomenuti koncept samoostvarenja ličnosti, koji tvrdi da bi pravedno bilo da svaki pojedinac pri stupanju u život dobije apsolutno jednaku količinu resursa/novca kako bi svi imali jednake šanse. Baš me zanima da li se Pavlović slaže sa ovim shvatanjem, koje se nikako ne može nazvati liberalnim u evropskom značenju te reči.

Poznata je razlika između ideja klasičnog ili evropskog liberalizma, s jedne, i američkog liberalizma, s druge strane. Iz ugla evropskog liberalizma, američki se nalazi levo od centra, tamo gde je u Evropi mesto socijaldemokratije. I Amerikanci tvrde da je njihov (egalitarni) liberalizam levičarski pravac. Ovo je potrebno reći jer bi se iz Pavlovićevih reči, uključujući i to što koristi pojmove “egalitarni liberal” i “liberal” kao sinonime, čak moglo zaključiti da svi neegalitarni liberali, uključujući i libertarijance, ne pripadaju liberalnom pravcu. I ne pripadaju ukoliko se ima na umu američki liberalizam, ali su svakako liberali u evropskom smislu te reči. Izgleda da Pavlović ne razlikuje dobro američki i evropski liberalizam.

Ostaje još da vidimo kako Pavlović interpretira ideje egalitarnih liberala, koje sve vreme suprotstavlja libertarijancima i za koje, očigledno, ima simpatija. Kaže da egalitarni liberal “ne osporava tržište, ali smatra da je ono nepravedan vrhovni kriterijum za osiguranje društvene pravde”. Ne mogu da govorim o svim egalitarnim liberalima, ali navedeno svakako nije dobra interpretacija daleko najvažnijeg među njima - Džona Rolsa. On, naime, za tri kriterijuma pravednog društva uzima slobode, jednakost šansi i redistribuciju u korist pojedinaca u najnepovoljnijem položaju. I rangira ih navedenim redom – najvažnije su slobode, zatim jednakost šansi i na kraju redistribucija. Dakle, primat u socioekonomskoj sferi daje tržištu. E, sada dolazimo do predmeta spora: Pavlović tvrdi da egalitarni liberali smatraju da je tržište “nepravedan vrhovni kriterijum”, a Rols je imao nešto sasvim drugo u vidu kada je uneo korekciju tržišnih ishoda u svoj sistem. On je pošao od činjenice da nijedan pojedinac ne zna u trenutku sklapanja društvenog ugovora kakvo će mesto zauzeti na društvenoj lestvici, pa je stoga sklon, kako bi se osigurao od posledica koje bi mu mogla doneti loša, najniža mesta, sistemu u kome postoji izvesna egalitarna komponenta, kao osiguranje od neuspeha. Drugim rečima, Rols ne misli i ne tvrdi da je tržište “nepravedno”, već da pojedinci žele da izbegnu rizike koje ono donosi i traže izvesno osiguranje od njih. Izgleda da je Pavloviću umereno leva opcija Rolsa nedovoljna, pa ide dalje i tvrdi, u skladu sa oveštalim evropskim levičarskim viđenjima, da su na tržištu “neki društveni slojevi sistemski privilegovani... dok se drugi... suočavaju sa sistemskim preprekama”.

Treće, Pavlovićeva podsmevanja. On kaže: “libertarijanac Mijatović se, međutim, sam proglasio nekvalifikovanim za ovu temu, pa nije neophodno da o njoj ovde kažem nešto više”. Ta tvrdnja s visoka nije na mestu: niti sam se ja proglasio nekvalifikovanim, niti je besmisleno da Pavlović pokaže svo svoje raskošno znanje, makar čitalaca radi. Samo napred.

Zatim, Pavlović sarkastično kaže: “srpski libertarijanci će možda uspeti u onome u čemu američki i evropski nisu”. To se svakako neće dogoditi, kao što ni Pavlović neće uspeti da sahrani ovdašnji klasični liberalizam i libertarijanizam, kako bi, izgleda, hteo.

Na kraju, Pavlović se podsmeva mojoj/našoj aroganciji. Izvesne bodlje u ovom odgovoru samo su posledica njegovih. I ranije sam samo reagovao, uvek blaže, na grubosti svojih oponenta.

U svom odgovoru od na moj tekst od 6. novembra Boško Mijatović je u jednom u pravu: u ovakvim polemikama se previše prostora troši na opovrgavanje onoga što polemičari nisu ili su drugačije rekli. Da ne bih zamarao čitaoce takvom vrstom rasprave, ja neću ispravljati Mijatovića tamo gde me je on pogrešno interpretirao. Tim pre što su mnoge teme u tom domenu diskusije (da li je pojam socijalne pravde nedefinisan; šta je razlika između evropskih i američkih liberala; da li je Mijatović libertarijanac; da li se Nozik odrekao svojih ideja; šta ja mislim o Dvorkinovom konceptu jednakosti resursa itd.) manje bitne za suštinu spora.

S obzirom na to da nisam zadovoljan Mijatovićevim odgovorom, skoncentrisaću se opet na ono o čemu sam pisao u svom prvom odgovoru - autonomiju ličnosti. Tvrdio sam kako koherentna operacionalizacija ideala autonomije mora da podrazumeva redistribuciju društvenih dobara boljestojećih lošijestoećima, stoga što i oni u lošijem položaju moraju da imaju mogućnost da autonomno definišu, menjaju, i ostvaruju svoje životne planove. Mijatović se slaže da ideal autonomije jeste osnova savremenog liberalizma, ali smatra kako među liberalima ne postoji opšta saglasnost oko toga da li ona podrazumeva samoostvarenje. Očekivao sam da ću pročitati šta Mijatović misli o tome šta podrazumeva autonomija, odnosno čime se može pravdati redistribucija dobara, a ne šta o tome misli ovaj ili onaj liberal.

Mijatović se, međutim, uporno drži ispravnog čitanja velikana političke filozofije (zamerajući levičarima kako ne čitiraju relevantnu literaturu), ali sam to radi pogrešno. Da bi ojačao svoju tezu kako samorealizacija ne sledi iz ideala autonomije, on se poziva na Džona Rolsa, američkog filozofa, koji je 1971. objavio knjigu "A Theory of Justice". Ako dobro razumem, Mijatović ne spori da kod Rolsa autonomija igra ključnu ulogu, već samo da se autonomija ne shvata kao samoostvarenje. To je pogrešno. Rols upravo tvrdi kako je autonoman život nemoguć ukoliko pojedinac smatra da on nema smisla, odnosno ukoliko ne misli da je njegov život vredan življenja. Da je to zaista tako, vidi se i iz Rolsove klasifikacije primarnih dobara: on kaže, a ja se s njim slažem, kako su osnove samopoštovanja najvažnije primarno dobro (važnije, npr, od novca) koje svaki pojedinac mora da ima.

Ako mi Mijatović i dalje ne veruje na reč da bez koncepta autonomije kao samorealizacije Rolsova teorija pada u vodu, jedino što mogu da mu odgovorim je da pročita Deo III iz "A Theory of Justice".

Uopšte uzev, autonomija ličnosti ne bi bila moguća ukoliko bi tržište bilo vrhovni kriterijum raspodele, budući da tržište po prirodi favorizuje one koji imaju preduzetničkog duha. Bez državne intervencije, oni koji nemaju takvog duha nemaju šanse da vode autonoman život, već život iz prinude. Ponoviću još jednom: liberal smatra da su svi ljudski životi podjednako vredni, a ne samo životi onih koji npr. imaju više talenta za snalaženje na tržištu. Mijatović ovo odbacuje, ali umesto da iznese svoje mišljenje zašto tako misli, da bi to dokazao, on se ponovo poziva na Rolsa i njegov koncept početne pozicije u kome pojedinci biraju principe pravde.

Pozivati se na koncept početne pozicije da bi se pokazalo kako tržište igra važnu ulogu prilikom raspodele je nerazumevanje početne pozicije, jer je kompletna mašinerija ove ideje u Rolsovu teoriju uvedena da bi se pojedincima koji nisu skloni riziku omogućilo da izbegnu negativne posledice tržišta. Zašto bi inače bilo ko izbegavao posledice tržišnih mehanizama ako je tržište pravedan kriterijum raspodele?

Da bi se dokazalo kako egalitarni liberal uistinu tržište smatra nepravednim vrhovnim kriterijumom društvene raspodele dovoljno je citirati Rolsovu opštu formulaciju principa pravde. Rols kaže, a ja se opet slažem, kako "sve društvene vrednosti - slobode i mogućnosti, dohodak i bogatstvo, i osnove samopoštovanja - moraju da se raspodele jednako, osim ukoliko nejednaka redistribucija bilo koje ili svih ovih vrednosti ne ide u korist svima" ("A Theory of Justice", str. 62; prevod moj). Istina, ovim se izričito ne kazuje kako je tržište nesavršeni vrhovni kriterijum raspodele, ali svako ko ovako nešto kaže mora to da prećutno podrazumeva.

Na kraju o podsmevanjima. Priznajem da sam se navukao na aroganciju Mijatovića i Begovića oličenu u njihovoj mantri upućenoj Pavićeviću "Knjigu u šake!", pa tako i sam ispao arogantan pri zaključku mog prvog odgovora. Izvinjavam se Mijatoviću i ostalima iz Centra za liberalno-demokratske studije ako ih je to uvredilo.

---

²⁰ 22. novembar 2002.

Diskusija o liberalizmu se nastavlja. Na meni je red da odgovorim Đorđu Pavićeviću i Dušanu Pavloviću.

I Prvo, već uobičajen, i već žalostan, posao odbijanja imputacija. Pavićevićeva tvrdnja da ja ubeđujem čitaoce “da je tržište najbolji poznati društveni mehanizam za ostvarivanje sloboda pojedinca” je potpuna neistina. Moj stav je da je tržište izraz ekonomskih sloboda, a ne svih sloboda. To sam više puta naveo i podvukao, ali mi Pavićević ne veruje i uverava čitaoce da ja tvrdim nešto što je potpuno suprotno onome što govorim, a što je teza koja nema previše smisla.

Pavićević tvrdi da, po mom konceptu, država postaje “noćni čuvar fizičkog života ljudi i pravila tržišnog ponašanja”. Ne shvatam čemu ovakvo, tendenciozno sužavanje. Pravo i poznato tumačenje države kao noćnog čuvara je obaveza zaštite ne samo “fizičkog života”, već bezbednosti, svih klasičnih sloboda (treba li da ih nabrojim?) i ugovora. Zatim Pavićević još više sužava funkcije države, a navodno po Mijatoviću: “država je dužna da štiti samo njih” (ekonomske slobode – BM). Još gore, sada više ne štiti ni fizički život, već samo ekonomske slobode. Ko li se za ovo zalaže? Ja svakako ne, a voleo bih da Pavićević pomene neko ime i dokaže tvrdnju. U ove dve tačke Pavićević je načinio logičku grešku zvanu podmetanje oponentu mišljenja koja nisu njegova (i nije mu prvi put).

Pavićević korektno navodi moje reči o tome da su moguće i tržišna greška i greška države i da nam ostaje žalosan izbor između dveju grešaka, a onda, gle čuda, tvrdi da sam se definitivno opredelio za tržište. Ja to nisam rekao, već samo da iz činjenice da u nekoj situaciji postoji tržišna greška ne sledi automatski, kako mnogi misle, da treba država da interveniše. A to su dve različite stvari. Kako Pavićević rešava ovu dilemu? Prvo je naveo da je velika glad u Irskoj prouzrokovana nemešanjem države, da bi zatim naveo da je bilo i gladi koje je izazvala državna intervencija (u Ukrajini prilikom nacionalizacije zemlje), e da bi potom, neočekivano i neutemeljeno, ustvrdio da je državni intervencionizam dobra stvar. Iz primera koje je sam naveo to uopšte ne sledi, već se potvrđuje da postoji problem lošeg izbora, o čemu sam ja govorio.

Pavićević, kao i Zagorka Golubović, diskutuje sa mnom kao sa predstavnikom neoliberalne doktrine. Problem je u tome što ja sebe ne smatram neoliberalom. Čuo sam, svakako, da se ta reč često pominje, ali ne u krilu liberalnog pravca, već oponentskih. Nisam primetio da ijedan liberal sebe samog nazima neoliberalom, a svoje ideje neoliberalnim. Koliko znam, pojam neoliberalizma, sa negativnom konotacijom, proširio se među antiglobalizacijskim aktivistima posle Sijetla, a to onda nije ozbiljna stvar, bar za ozbiljne ljude. Svrha ove promene imena je, pretpostavljam, da se sugerije sledeće – jeste, stari liberali su bili dobri, ali ovi današnji nisu. Slažem se sa Mariom Vargas Ljosom: “reći da je neko ‘neoliberal’ isto je što i reći da je ‘poluliberal’ ili ‘pseudoliberal’”. To je čista besmislica”. Drugim rečima, nemojte nam nadevati drugo ime, već nas zovite našim da ne bi bilo nepotrebne zabune.

I Pavićeviću i Pavloviću veoma smeta Begovićeva poruka drugim diskutantima: “knjige u šake”, ali primećujem da se i sami služe njome: Pavićević me poziva da pročitam Gausa, a Pavlović Rolsa.

Drugo, Pavićević predlaže razgovor o suštini stvari, a ne o sporednim pitanjima. Slažem se potpuno. Glavno pitanje je ono o slobodama i pravdi - kako ih ko razume i prihvata, ili ne prihvata.

Kratkoće i jasnoće radi, pokušaću da iznesem naša dva stanovišta u obliku teza. Moje je sledeće: 1) spisak sloboda čine klasične liberalne slobode, bez tzv. socijalnih prava, 2) te slobode nisu međusobno u konfliktu, 3) zalažem se da sve budu u potpunosti poštovane, jer nema razmene (trade-offa) među njima, a ni potrebe za razmenom, tako da ne prihvatam znatniju redistribuciju. Pavićevićeva pozicija je drugačija: 1) spisak sloboda je širi od klasičnog i sadrži i socijalna prava, 2) ove slobode su u mogućem konfliktu (Pavićević: “potencijalni konflikt između različitih vrsta sloboda”), i 3) zalaže se za određeni tip rešavanja konflikta, tj. za redistribuciju i nepotpuno poštovanje ekonomskih sloboda (trade-off).

Moja teza o pravednoj distribuciji je jednostavna: pojedinac ima puno pravo na prinose svog rada, preduzetništva i kapitala; to pravo proističe iz njegove sopstvenosti/vlasništva nad samim sobom (Lok). Taj pojedinac ima prava da stupa u dobrovoljne odnose sa drugim pojedincima i da zarađuje onoliko koliko su drugi spremni da plate za njegove usluge. Svaki akt legalne i dobrovoljne razmene je legitiman i pravedan, a samim tim je pravedna i tako nastala distribucija. Nije pravedna distribucija koja narušava princip dobrovoljnosti, tj. ona koja nastaje realizacijom partikularnih državnih (političkih) preferencija. Ne sme da postoji centralni raspodeljivač dohotka i bogatstva.

Svaki pojedinac ima pravo da teži sreći, da samostalno odlučuje o stvarima koje ga se tiču i da snosi odgovornost za posledice svog izbora. Jedino je na taj način moguće poštovati Kantovu maksimu da čovek uvek treba da bude cilj sam po sebi, a ne obično sredstvo društvenih institucija. Pojedincu moraju biti dostupni svi

---

²¹ 2. i 3. decembar 2002.

državni položaji prema znanju i sposobnostima. Država treba da obezbedi određeni nivo obrazovanja svim građanima.

Verujem da obe druge velike društvene teorije – konzervativna i socijalistička – potcenjuju pojedinca i važnost njegove slobode, a u korist drugih vrednosti: konzervativna u korist grupe/nacije/države, a socijalistička u korist jednakosti. Ovim, naravno, želim da kažem da je liberalna, sa naglaskom na slobodi, bolja od druge dve, ali to ne mogu definitivno da dokažem, jer pitanja pravde i morala nikada ne mogu biti definitivno rešena.

Za Pavićevića je jak argument u prilog radikalne državne korekcije tržišnih ishoda “izbegavanje visoke ‘moralne cene’ primene tržišnih kriterijuma po grupu ljudi koji su prinuđeni da stupaju u nrecipročne odnose na tržištu”. Nejasno je šta su to “necipročni odnosi”, pošto Pavićević ni ne pokušava da bliže razjasni svoju osnovnu tezu, ali meni se čini da se radi o tvrdnji da na tržištu neki daju više nego što dobiju, i obrnuto. Ukoliko Pavićević na to misli, onda greši. Na tržištu se odvija takva razmena u kojoj svako dobija onoliko koliko je doprineo stvaranju novododate vrednosti. Ne prema drugim osobinama, kao što su njegove potrebe, lepota ili mišljenje trećih lica, već baš prema doprinosu. A onda tu nema neekvivalentne razmene, pa, dakle, ni nrecipročne. Drugim rečima, tržišna razmena se može, u zavisnosti od privrženosti nekoj od teorija pravde, smatrati nepravednom, ali ne i nrecipročnom.

Pavićević potrebu za redistribucijom argumentuje i na sledeći način: tržište generiše nejednakosti, uz mogućnost njihovog neograničenog narastanja, a one mogu ugroziti društvenu saradnju i liberalnu državu; stoga je nužna redistribucija. Ovde imam dve primedbe. Prvo, očigledno je da Pavićević vezuje eventualnost prekida društvene saradnje sa mogućnošću neograničenog narastanja nejednakosti. Ta mogućnost jeste teoretska, ali u praktičnom svetu stvari drugačije funkcionišu i prave tržišne ekonomije ne stižu ni iz bliza do neograničenih razlika. Drugo, postoji i verovatnoća, koju Pavićević ne primećuje, da i redistribucija ugrozi društvenu saradnju, a time i poredak. Žrtve redistribucije, onaj sposobniji sloj, može smanjiti stepen “saradnje” ili je čak napustiti i potražiti izlaz iz sistema prevelikih poreza ili u pasivizaciji ili u “glasanju nogama”, odnosno u preseljenju u druga društva, u kojima je manje redistribucije, a više slobode. Drugim rečima, društvenu saradnju, načelno govoreći, mogu da ugroze kako tržište, tako i redistribucija. Ova druga čak i više, jer narušava slobode i lako se doživljava kao prinudna i birokratska.

Šire posmatrano, postoji sukob između načela distributivne jednakosti i ekonomske efikasnosti. Što se više forsira jednakost, to je manja ekonomska efikasnost (i dohodak društva), i obrnuto. Mnogi politički filozofi, posebno naši, razmatraju problem kao raspodelu datog kolača, pa se onda pitaju šta je pravedno, zanemarujući realnu mogućnost da kolač nije dat, već da njegova veličina baš zavisi od sistema distribucije. Drugim rečima, vrlo je verovatno da će kolač biti manji ukoliko je sistem egalitarniji, jer će sposobniji deo populacije manje saradivati pošto je potencijalna nagrada manja. Naravno, efikasnost i dohodak nisu jedino važni činioci pri tzv. društvenoj kalkulaciji, ali ni potcenjivanje njihovog značaja ne sluti na dobro. Naoko paradoksalno, ali borba protiv siromaštva može doneti povećanje siromaštva. Pored toga, jednakost zasnovana na redistribuciji je u sukobu i sa slobodama, tj. postoji razmena (trade-off) između njih, o čemu sam već govorio. Stoga bi trebalo da bude sasvim prirodno da neko, kao ja, daje prednost slobodama i rezultatu/dohotku, koji se međusobno slažu, na račun distributivne jednakosti. Drugačije rečeno, bliže mi je bogato i slobodno društvo, pa makar u njemu postojala nejednakost, od jednakosti sa deficitom dohotka i slobode.

II Dušan Pavlović, iz G-17 instituta, kaže na početku da ne bi trebalo da se bavimo manje važnim pitanjima, kao što su “da li je pojam socijalne pravde nedefinisan; šta je razlika između evropskih i američkih liberala; da li je Mijatović libertarijanac; da li se Nozik odrekao svojih ideja”. Ne bih rekao da su Pavloviću ta i druga pitanja nevažna jer ih je on pokretao, a ja sam odgovarao, nadam se, ubedljivo. To što o njima više ne želi da razgovara smatram znakom povlačenja pred argumentima i neću više institirati.

Od brojnih pitanja, Pavlović želi da se zadrži samo na sledećem – o autonomiji ličnosti i njenom refleksu na pravednost distribucije. OK. Pavlovićev koncept zasniva se na uverenju da “i oni u lošijem položaju moraju da imaju mogućnost da autonomno definišu, menjaju, i ostvaruju svoje životne planove”. “Bez državne intervencije”, kaže Pavlović, oni koji poseduju skromnije sposobnosti “nemaju šanse da vode autonoman život, već život iz prinude”.

Problem sa ovim stavom je, pored ostalog, sledeći: ni najveća redistribucija neće suštinski promeniti stvari. I tada će, kao i bez nje pojedinci u slabijem položaju imati šansu na uspeh u životu, ali manju nego sposobniji; i tada će, kao i bez redistribucije postojati životna prinuda, jer resursi su ograničeni i ničije aspiracije se ne mogu maksimalno zadovoljiti. Drugim rečima, ukoliko bi se primenio sistem koji zagovara Pavlović, položaj ljudi u slabijem položaju bio bi unapređen kvantitativno, ali ne i suštinski – niti bi oni imali jednake šanse u životu kao sposobniji ljudi, niti bi iz njihovih života nestala prinuda.

Povezano sa ovim, obe popularne teorije distributivne pravde iz kruga egalitarnih liberala poseduju svoje manjkavosti. Rolsova teorija pravde ide samo na pola puta i tek jednim delom nivelisuje razlike u šansama. Ona daje izvesnu kompenzaciju manje sposobnima, ali ih ne stavlja u ravnopravan položaj sa sposobnijima. Dvorkin započinje radikalnije i svima u startu daje jednake resurse, kako bi nivelisao razlike u socijalnim i prirodnim prednostima. Ipak, te prednosti kasnije neminovno dolaze do izražaja i sigurno je da će pojedinci koji poseduju više talenta i spremnosti na naporan rad na kraju završiti u daleko boljem položaju. Štaviše, ne postoje

nikakve garancije da jednakost resursa obezbeđuje jednakost šansi – verovatno je da bi manje sposobnima trebalo dati više nego sposobnijima da bi se šanse izjednačile. Problem jednakosti je, po svemu sudeći, nerešiv, osim kroz sistem potpune jednakosti rezultata/dohodaka, a koga je zaista teško braniti.

Pošto koncept samorealizacije neminovno završava narušavanjem slobode pojedinaca (kako je tvrdio Isaija Berlin), ja bih za definiciju jednakosti koja mi je najbliža svakako izabrao jednakost slobode svih, praćenu jednakošću pred zakonom.

Moje insistiranje na skromnim granicama državne vladavne uopšte ne predstavlja zagovaranje interesa privilegovanih ili boljestojećih građana, već proizilazi iz ideala koji traži od države da se bavi određenim javnim funkcijama – održavanjem poretka, odbranom sloboda, obezbeđenjem infrastrukture – uz istovremeno respektovanje prava ljudi da organizuju svoj privatni život, slobodni od spoljnog mešanja i bez spoljnih subvencija, onako kako to oni sami žele.

Na moju tvrdnju da ni Rols nije, kao što Pavlović jeste, nazvao tržišne ishode nepravednima, Pavlović odgovara jednim dugim citatom Rolsa i dodaje: “Istina, ovim se izričito ne kazuje kako je tržište nesavršeni vrhovni kriterijum raspodele, ali svako ko ovako nešto kaže mora to da prećutno podrazumeva”. Zar u debeloj knjizi kao što je Teorija pravde nije bilo moguće naći makar jedan eksplicitni citat koji bi potvrdio Pavlovićeve tezu nego je potrebno da se bavimo dubokom i uvek spornom egzegezom?

Ovu raspravu o pravednosti ili nepravednosti tržišnih ishoda, u kojoj smo obojica pominjali Rolsovu ideju o osiguranju od tržišnih rizika kroz redistribuciju, Pavlović je pokušao da zaključí sledećim retoričkim pitanjem: “Zašto bi inače bilo ko izbegavao posledice tržišnih mehanizama ako je tržište pravedan kriterijum raspodele?”. Ovdje je napravio logičku grešku. Naime, to što neko želi da se osigura od određenog rizika uopšte ne znači, odnosno ne dokazuje da je taj rizik nepravedan ili da je ono što generiše rizik nepravedno. Pojedinaac može hteti da se osigura od teške bolesti ili od požara u kući kako bi izbegao nepovoljne ishode, a da uopšte ne misli da bi ti ishodi bili nepravedni. Drugim rečima, ja verujem da je tržišni ishod pravedan, ali i pored toga želim da se osiguram od ishoda koji bi za mene bili nepovoljni, te stoga kupujem određenu polisu osiguranja – na primer, od gubitka zaposlenja ili od smanjenja dohotka u starosti (penzijsko osiguranje). Dakle, Pavlovićeva tvrdnja da ja nisam razumeo Rolsa ne stoji, već stoji ona da Pavlović nije razumeo logiku stvari.

U jednoj stvari nisam bio precizan, na šta je Pavlović ukazao: napisao sam da Rols ne brani svoj koncept egalitarizma pozivanjem na nužnost samoostvarenja. U stvari, verujem da je Rolsu samoostvarenje pomoćni argument, a glavni racionalna kalkulacija riziku nesklonih pojedinaca iza vela neznanja.

Interesantno je da mi Pavlović prebacuje to što raspravljam sa Rolsom, iako se on sam poziva na njega. Mislio sam da je očividno da je diskusija sa Rolsom dobar način pobijanja Pavlovićevih stavova. Ukoliko se ne bi verovalo da iza Pavlovićevih tvrdnji stoje Rolsovi argumenti, onda bi teško bilo diskutovati sa Pavlovićem, jer on sam baš ne nudi argumente, već uglavnom samo tvrdnje. Verovatno zbog ograničenog prostora.

Između jedan loš rezultat Rolsove teorije pravde. Uzmimo da društvo funkcioniše po njegovim principima pravde, tj. da nejednakost sme rasti samo ukoliko to koristi pojedincima u najnepovoljnijem položaju. Uzmimo i da je društveni život već optimizovan u tom smislu, tj. da je položaj ovih pojedinaca već unapređen najviše moguće. Ipak, na rasplaganju društva eventualno ostaju još neke politike koje ne zadovoljavaju Rolsove zahteve, ali možda imaju smisla. Pretpostavimo da postoje politike koje bi ostavile nepromenjenim stanje pojedinaca u najnepovoljnijem položaju, ali bi popravile stanje ostalih građana. Pošto bi se njihovom primenom povećala nejednakost, a ne bi došlo do poboljšanja stanja onih u najnepovoljnijem položaju, to Rolsovi kriterijumi odbacuju ove politike kao loše. Čudno. Meni deluje sasvim razumno suprotan zaključak: novo društveno stanje bilo bi bolje od inicijalnog, što je sasvim u skladu sa vrlo umerenim kriterijumom za poređenje alternativnih stanja sveta u smislu Pareta: bolje je ono stanje u kome je nekima bolje, dok nikome nije gore. Pogledajmo, radi uočavanja paradoksalnosti Rolsove pravde, obrnuti smer, tj. prelazak sa nove na staru, po Rolsu bolju alokaciju – nikome se stanje ne bi popravilo, a nekima bi se pogoršalo. Pa kako je to stanje onda bolje? Naopake koncepcije jedne teorije pravde loše govore o njoj samoj.

Da zaključim: diskusija se posle dužeg vremena vratila tamo gde je i započeta mojim tekstom od 17. jula – na pitanje odnosa negativnih i pozitivnih prava. Jedni, kao Begović i ja, i dalje prednost daju klasičnim slobodama, a drugi tzv. socijalnim pravima. Nadam se da smo problem osvetlili sa više strana i izneli dobru argumentaciju, kao i da je moja strana bila uverljivija. Nadam se i da čitaocima nije bilo previše dosadno.